

Vlado Kotnik
**LAGATI KOT
TRUMP PO TRUMPU:
JE RES PRENAŠANJE
ODPRTIH LAŽI LAŽJE
OD ZAVRAČANJA?**

103-132

UNIVERZA NA PRIMORSKEM
FAKULTETA ZA HUMANISTIČNE ŠTUDIJE
ODDELEK ZA MEDIJSKE ŠTUDIJE
VLADO.KOTNIK@FHS.UPR.SI

::POVZETEK

PRISPEVEK JE NADALJEVANJE ČLANKA »Lagati kot Trump«, ki je skozi oči observacijske sociologije reflektiral nedavni družbeni vzpon odprte laži in transparentne manipulacije kot eminentno trumpovska pojava ekscesnega laganja in obscene manipuliranja. Tu ta premislek z upoštevanjem doživljajske sociologije peljemo na intersubjektivno raven oziroma raven medosebnih odnosov. V času medijskega nastanka krilatice »Trump odhaja, trumpizem ostaja« smo s pomočjo kratke ankete med študenti Oddelka za medijske študije Univerze na Primorskem preverjali percepcijo in recepcijo sintagme »lagati kot Trump« ali »manipulirati kot Trump«. Rezultati ankete so zagotovili navdih, da v duhu konfrontacijske sociologije predlagamo model rezistentnega soočanja z odprtimi lažnivci in transparentnimi manipulatorji v vsakdanjem življenju.

Ključne besede: Donald Trump, trumpizem, laganje, odprta laž, transparentna manipulacija, rezistentno soočanje, rezistentna komunikacija

ABSTRACT*LYING LIKE TRUMP AFTER TRUMP: REALLY ENDURING OPEN LIES EASIER THAN REJECTING?*

The contribution is a continuation of the article "Lying like Trump", which through the eyes of observational sociology reflected the recent social rise of open lying and transparent manipulation as eminently Trumpian phenomena of excessive lying and obscene manipulation. Here we take this consideration to the intersubjective level or the level of interpersonal relationships by taking into account experiential sociology. During the media birth of the slogan "Trump Is Gone, Trumpism Remains" we tested the perception and reception of the phrase "lying like Trump" or "manipulating like Trump" with the help of a short survey among students of the Department of Media Studies at the University of Primorska. The results of the survey provided inspiration that, in the spirit of confrontational sociology, resulted in the design of a model of resistant confrontation with open liars and transparent manipulators in everyday life.

Keywords: Donald Trump, Trumpism, lying, open lie, transparent manipulation, resistant confrontation, resistant communication

::1. »TRUMP ODHAJA ...«: RES ŠELE KONEC ZAČETKA?

Ena od najpogosteje ponavljanih medijskih krilatic po porazu Donalda Trumpa na ameriških predsedniških volitvah 3. novembra 2020 je bila »Trump odhaja, trumpizem ostaja«. Z njo so komentatorji izražali tisto protislovno mešanico kulturnega olajšanja in nelagodja, ki so jo analitiki Trumpovih neresničnih izjav, ekscesnih laži in obscenih manipulacij že tekom predsedovanja zaznavali in napovedovali kot zgolj »konec začetka« (Frank 2018, 227–237) »napada na resnico« (Kessler in dr. 2020), »grožnje empirični evidenci«, »napada na racionalnost«, »napada na inteligenco« (Hayden 2018, 3–4), »spodkopavanja načel razsvetljenstva«, »razjedanja premis liberalne demokracije« (Pfiffner 2020, 17) ipd. Povolilna krilatica je namreč spraševanje »kako se je Trump lahko zgodil« (Alterman 2020, 1) kaj hitro preobrazila v zlovesččo misel, da z odhodom Trumpa iz Bele hiše nismo dobili samo preteklega predsednika ZDA, ampak še nekaj drugega in morda veliko bolj kolosalnega; dobili smo nepreklicljivo izdano predsedniško »licenco za laganje« (Ibid., 10), nekakšno trumpistično dovolilnico za ekscesno laganje in obsceno manipuliranje z najvišje politične instance zahodne kulture. S Trumpom kot predsednikom so se laži ekscesno odprle in manipulacije postale obsceno transparentne, in tega problema volilni rezultat kajpak ni ne razrešil ne odpravil.

Nedavno smo se problema tako imenovane *odprte laži* in *transparentne manipulacije* kot postintelektualnih in postetičnih proizvodov postresnične družbe oziroma postfaktične realnosti že lotili z vidika observacijske sociologije Trumpovega in trumpovskega tipa laganja, manipuliranja, postresniče(va)nja, razresniče(va)nja in protiresniče(va)nja (Kotnik 2021b). Ugotavljali smo, da je treba Trumpove in trumpovske izvore vsega našega današnjega ekscesnega in obscenega individualnega laganja in manipuliranja iskati v številnih preteklih sistemskih in kolektivnih dovolilnicah za laganje in manipuliranje. Zdaj želimo ta makrosociološki premislek speljati še na mikrosociološko raven, da bi lažje razumeli, kaj se dogaja z lažjo in manipulacijo *à la Trump* v naših medčloveških odnosih in zakaj so povsem običajni odprti lažnivci in transparentni manipulatorji postali v naših vsakdanjih življenjih enako neznosni ali podobno moteči, kakor je postal sam Trump kot medijski in politični akter za verodostojne medije in družbeno odgovorne državljane sveta. V članku v maniri interpersonalne *doživljajske sociologije*¹ prolongiramo mikrosociološko premisslanje, kako s Trumpom opogumljeni in trumpovsko opolnomočeni odprti lažnivci lažejo in kako transparentni manipulatorji manipulirajo, s pomočjo kratke sondažne ankete pa smo med študenti Oddelka za medijske študije Univerze na Primorskem v času poteka ameriških predsedniških volitev, tj. v času med predvolilno

¹ Historični sociolog in politični antropolog Arpad Szakolczai zapiše, da »[s]ociologija ne bi smela biti niti znanost o dejstvih niti znanost konceptov, ampak izkušnja« (2004, 60). V našem primeru doživljajska sociologija ni mišljena v smislu sistemske izkušnjske etnografije laganja in manipuliranja, tudi ne v smislu institucionalne etnografije reprodukcije lažnivcev in manipulatorjev, ampak kot interpersonalna mikrosociologija soočanja z odprtimi lažnivci in transparentnimi manipulatorji.

in povolilno vročico, preverjali razumevanje in doživljanje sintagme »lagati kot Trump« ali »manipulirati kot Trump«. Rezultati ankete so navdihnili zamisel, da v duhu nekakšne nenasilne *konfrontacijske sociologije*² predlagamo mikrosociološki model rezistentnega soočanja z ekscesno odprtimi lažnivci in obsceno transparentnimi manipulatorji v vsakdanjem življenju.

Naš razmislek je torej sestavljen iz treh različnih, vendar dopolnjujočih se vsebinskih segmentov. Analitski vstop vanje omogočajo tri različne konceptualne operacionalizacije problematike in potemtakem trije različni poskusi tematizacije pojava. V prvem segmentu (2. poglavje) naredimo premik od makrosociologije trumpizma k mikrosociologiji trumpovskih lažnivcev in manipulatorjev. Ta teoretski in konceptualni premik, ki je posledica daljšega analitskega motrenja pojava, je potreben, da bi se prestavili iz pozicije, iz katere je Trump kot ekscesno razgaljen lažnivec in obsceno nezakrit manipulator viden le kot nekakšen (multi)medijski trop in (psevdo)politična, (anti)politična ali (post)politična figura, ki zaradi relevantnega nedavnega medijskega in političnega vzpona tudi pojasnjuje nekatere makro družbene razmere, v pozicijo, iz katere zmoremo trumpe, torej sociološke tipe specifično socializiranega in mobiliziranega lažnivega in manipulativnega delovanja, zaznavati, poimenovati, opredeliti, razvrstiti in razumevati tudi v vsakodnevnem življenju. To je važno tem bolj, ker so odprti lažnivci in transparentni manipulatorji s Trumpom kot medijskim in političnim akterjem v resnici pridobili pomembno družbeno legitimnost svojega pomnoženega obstoja in okrepljene vidnosti tudi, ko gre za naše mikro družbene prostore. Jasno je, da Trump ljudi specifičnih kvalitiet, potrebnih za delovanje na način odprtega laganja in transparentnega manipuliranja, ni izumil. Odprl jim je le vrata (in to na stežaj) v družbo, v kateri so se lahko prav zaradi teh kvalitiet nanovo izumili sami *kot družbeni agensi* in se kot taki morda najbolj avtentično pokazali in celo povzdignili tudi v naših vsakodnevnih medčloveških stikih. V drugem segmentu (3. poglavje) izhodiščno problematizacijo in mikrosociološko teoretizacijo trumpovskih lažnivcev in manipulatorjev deloma in specifično preverjamo na konkretnem empiričnem gradivu, ki nam ga je zagotovila kratka poizvedbena anketa. Njen namen je bil ugotoviti, ali lahko naši analitski uvidi iz teoretizacije najdejo kakšno dodatno osmislitev tudi v empirični evidenci. Rezultati ankete so se topogledno izkazali za koristne, vsaj deloma in v omejenem smislu – namen izvedbe ankete namreč ni bil niti v tem, da se vehementno potrdi teorijo, niti v tem, da se poišče reprezentativno sliko empirije –, saj omogočajo misliti navezavo med teorijo in empirijo ravno v tisti točki, ko skušamo pojav zapopasti ne le na spoznavni

² Dejanje soočanja se je v sociološki teoriji pogosto ozko povezovalo s sporom, agresijo, nasiljem, spopadom ali bojem različnih družbenih agensov (Collins 2009), veliko redkeje pa s kompetenco za nenasilno spreminjanje sveta (Neigh 2009), predvsem pa za reflektiranje, korigiranje in reguliranje interpersonalnih eskalacij in zlorab medčloveških odnosov. Soočanje kot relacijska praksa je način neposrednega naslavljanja težav ali odzivanja na težave v medčloveških odnosih, torej teži k temu, da se težave korektno in jasno poimenuje, se jih postavi na pravo mesto in s tem pripravi teren za boljšo družbeno kohezijo in lažjo kohabitacijo v različnosti in različno videni/doživljani resničnosti

in mišljenjski, ampak tudi doživljajski in čustvovanjski ravni. Anketo pravzaprav neizrečeno podčrtuje naslednja preprosta predpostavka: eno je zaznavati odprto laž ali detektirati transparentno manipulacijo, drugo pa je doživljati tovrstno laž ali prebavljati tovrstno manipulacijo v medosebnem komuniciranju. Rezultati anketne raziskave so nas na točki empiričnega uvida v doživljanje trumpovske laži in manipulacije navedli na misel, da tovrstno laganje in manipuliranje ne terja le ustreznega razumevanja in doživljanja, ampak tudi ustrezno reagiranje, odzivanje, odgovarjanje. S slednjim se ukvarjamo v tretjem segmentu (4. poglavje), v katerem razvijamo stališče proti odnosno škodljivemu odprtemu laganju in družbeno erozivni transparentni manipulaciji, to stališče pa nato dvignemo na višjo analitsko raven z oblikovanjem posebnega mikrosociološkega modela rezistentnega soočanja, ki nas spoznavno, doživljajsko in komunikacijsko performativno kultivira v misel za to, da se velja z odprtimi lažnivci in transparentnimi manipulatorji v naših vsakodnevni življenjskih legah soočati tudi v obliki prakticiranja aktivnih rezistenc. Gre torej za sociološki relacijski model, ki nam omogoča prakseološko misliti načine delovanja in ravnanja, s pomočjo katerih bomo kot družbeni agensi aktivno prispevali k temu, da naše z lažmi in manipulacijami zastrupljene in zapacane medčloveške stike začnemo *avtorefleksivno čistiti* tudi pri sebi in v odnosu do sebe ter s pomočjo rezistentnih komunikacijskih dejanj te stike *performativno ekoloģizirati* pred sabo in v odnosu do drugih. Za kaj takega kot družbeni agensi ne potrebujemo biti sociologi, nam je pa sociologija lahko v pomoč.

Sociologija se je precej zadržano lotila preučevanja laganja glede na njegovo razširjenost v družbenem svetu (Balmer in Durrant 2021, 346–347). Dejansko je bila filozofija tista, zlasti moralna filozofija, pod okriljem katere se je laž mislilo in problematiziralo. In mislilo se jo je pretežno kot problem resnice in morale. V filozofiji se laganje domala univerzalno šteje za moralno slabo (za Avgušтина je bilo grešno, saj je ljudi ločevalo od božjega daru resnice, za Kanta pa škodljivo, saj odvrča od zaupanja v družbeni red). V nasprotju z moralnimi filozofi so sociologi bili manj pripravljeni videti laž kot nekaj čisto slabega in morda je to razlog, da se ji niso toliko posvečali. Čeprav sociologiji, zlasti interakcijski sociologiji, laž (z njenimi derivati in sorodnimi pojavi vred) kot tema študija ni tuja, se zdi, da standardni sociološki korpus, ki laganje sicer pomembno družbeno demistificira in moralno destigmatizira oziroma ga trga iz krempljev filozofsko prenapetih in drugovrstnih spontanih moralizmov, ko ga zmore misliti kot spreminjajočo se družbeno in komunikacijsko obliko modernosti (Simmel 1992[1899]), kot potencialno produktivno obliko socialne interakcije (Goffman 2014[1957]), kot nasprotje obliki družbene izmenjave (Welty 1996) ali kot medkulturno zgodovinsko stalnico (Barnes 1983 in 1994), ni bil ravno napisan za teoretski in izkustveni spopad z ekscesno odprtostjo laganja in obsceno transparentnostjo manipuliranja postetične in antietične trumpovske družbe. Pomenljivo je tudi, da je družbena teorija vzpostavila veliko bolj strpen odnos do domnevno bolj benigne interpersonalne manipulacije (Boissevain 1774; Gorin 2014), družbeno malignost in nevarnost manipulacije pa pripri-

sovala zlasti tisti manipulaciji, ki jo je videla kot sistemsko, institucionalno, kolektivno, množično, politično, medijsko (Goodin 1980; Breton 2000; Gili 2001; D'Almeida 2018). Če so klasični sociološki in drugi družboslovni diskurzi za razliko od moralno filozofskih skušali laž in manipulacijo kot družbeni praksi pravzaprav destigmatizirati, demoralizirati, utilitarizirati oziroma normalizirati, smo danes v postetični družbi sociologi kot humanisti in družboslovci postavljeni pred nemara nenadejan izziv, ko je treba temeljna etična načela in nekdanje opevane skupnostne moralne drže tudi sociološko braniti pred nezadržanim amoralizmom, vulgarizmom, primitivizmom in barbarizmom čedalje jasneje signalizirane mentirokracije, nekakšnega vzpostavljajočega se novega družbenega reda v podobi vladavine odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev *à la Trump*.³

»:2. »... TRUMPIZEM OSTAJA«: RES LICENCA ZA ODPRTO LAGANJE IN TRANSPARENTNO MANIPULIRANJE V MEDOSEBNIH ODNOSIH?

Da se bo Donald Trump oklenil trumpizma, ker da je to edino, kar ideološko trdnejšega ali trajnejšega zares ostane za njim, če že mora kot grandomaničen politični akter »izpuhteti« s predsedniškega položaja, je nekaterim (gl. Bauer in Goldsmith 2020) postalo jasno, še preden je Trump zares odšel iz predsedniške palače. Še enkrat se je potrdilo, da so odprtemu lažnivcu ekscesne laži prave zaveznice: ne rezultati volitev, ampak laž o ukradenih volitvah je za Trumpa pridelovala pomene, zaradi katerih je sam Trump bolj kakor od nekdanjega predsednika Trumpa pravzaprav potreboval trumpizem, ki ga lahko obdrži pri političnem življenju po predsedniku Trumpu in Trumpu kot psevdopolitični in antipolitični zvezdi zagotovi novo postpredsedniško medijsko kampanjo »resničenja« oziroma »resnicovanja« (*truthing*).⁴ To, kar se je dogajalo v mesecih po predsedniških volitvah, pa nakazuje tudi, da lahko protrupovski politični, ekonomski in medijski akterji ustvarjajo in usmerjajo energijo Trumpovih najbolj gorečih privržencev in tako rekoč brez Trumpa, ki se je zaradi onemogočenja uporabe twitterja znašel v nekakšni medijski izolaciji in digitalnem družbenem izobčenju, dalje spodbujajo in širijo nekakšen trumpizem, ki proizvaja in legitimira nove trumpe. Naj trumpizem razumemo kot vrsto populizma, obliko vladavine kaosa, venec lahkomiselnih izjav, kult osebnosti, umetnost posla, tovarno laži, medijsko livado manipulacij, mikrofon moralnega razkroja, gledališče absurda, areno antiintelektualizma, politično psihiatrijo ali še kako drugače, so pogledi na to, ali trumpizem potrebuje Trumpa ali ne za svoje delovanje, različni. Poročevalec *The Atlantica* Derek Thompson (2020) navaja ugledno sociologinjo Ar-

³ Novinarji poročevalci in komentatorji opažajo čedalje več sledilcev in posnemovalcev v političnem polju in to v zavidljivo globalnem geopolitičnem obsegu od Evrope do Južne Amerike, Azije in Afrike.

⁴ V povezavi z napovedjo nove Trumpove družabne platforme *Truth Social*, o čemer je večina svetovnih medijev konec oktobra 2021 bliskovito poročala.

lie Russell Hochschild s kalifornijske univerze v Berkeleyju, ki meni, da je trumpizem zaenkrat še tesno vezan na svojega soimenjaka označevalca, ker da obstaja onkraj logike politike; ker da obstaja v nekakšnem sanjskem političnem kraljestvu občutkov. Hochschild je v zadnjih letih pozorno spremljala razvoj trumpizma v ZDA in opazila, kako se je središče tesnobe republikanskih politikov v zvezi z ekonomskimi zadevami premaknilo v politično »močvirje« v podobi trumpifikacije vsega. To vendarle pomeni, priznava Hochschild, da je trumpizem več kot le »osebnostna lastnost ali talent neke osebe, ki je zmožna na twitterju povedati zlobne stvari«. Trumpizem je »čustveni planet, ki kroži okoli Trumpove zvezde« (Ibid.) in »proizvaja, multiplicira in legitimira nešteto drugih trumpov v naših življenjih« (Kotnik 2021a, 392). Čeprav so v času predsedovanja mnogi novinarji in politični komentatorji trumpizem kot politično gibanje in medijsko tovarno »družabnih čustev«, vezanih na fanatično privrženost Trumpu in zaslepljeno podporo pri ohranjanju Trumpa na oblasti, še razumeli v tesni zvezi s Trumpom, so po odhodu Trumpa iz Bele hiše začeli opažati bujno medijsko živahnost družbenega in političnega življenja trumpizma tudi brez Trumpa in mimo Trumpa (gl. Bump 2021; Cook 2021; Douthat 2020).

Četudi trumpovski lažnivci in manipulatorji Trumpa morda sploh ne potrebujejo (več) za ekscesno laganje in obsceno manipuliranje, se zdi, da so z njegovim medijskim in političnim vzponom doživeli popolno družbeno legitimacijo in uspeh. Ideja, da je Trump zgolj trop ali figura, ki dobro očrta faseto določenega postresničnostnega tipa laganja in manipuliranja, ki smo ga opisali kot odprto laganje in transparentno manipuliranje (Kotnik 2021b), se nam je neizdelano utrnila, še preden je Trump zašel med predsednike ZDA; morda še preden je postalo znano, da se zanima za »posel politike«; pravzaprav še preden smo sami prek ekranov videli, kako Trump kot poslovnež lastne resnice zares predsedniško ekranizirano laže in manipulira. Ideja se nam je pravzaprav utrnila iz nekega mimobežnega srečanja. Pred leti (vsekakor pred letom 2015), je do mene na fakulteti, kjer poučujem, pristopila neka lucidna študentka in mi v pogovoru neko univerzitetno profesorico razočarano označila: »Ona je trump našega faksa«. Takrat se je ta nenavadno zgodnja izjava še zdela bolj stvar situacijske kuriozitetne kontingentnega značaja kakor kakšna označitev epohalne vrednosti. Danes se jo seveda da veliko bolj in lažje razumeti kot družbeno idiosinkratičen tip delovanja v okviru širše postresnične ekonomije simbolnih izmenjav, ki je vreden natančnejše analitske kvalifikacije in problematizacije, saj ni (več) stvar enega posameznika in njegove psihologije in karakterologije, ampak stvar kolektivne uveljavitve in potemtakem tudi stvar sociologije medčloveških odnosov.

To, da se ekscesno laže kolektivno in sistemsko, ne le individualno in alternativno, je makrosociološka konstatacija, ki smo jo že dokazovali (Ibid., 226–229). In tudi to, da medosebno transparentno manipuliranje obvladujejo in inspirirajo makrodružbeni in institucionalni okviri. Drži pa tudi, da to ne more biti izgovor ali opravičilo za to, kar odprti lažnivci in transparentni manipulatorji dejansko počno v medčloveških odnosih na individualni ravni. Prav po njihovi zaslugi se namreč ekscesno laganje in obsceno manipuliranje brezobzirno, nasilno in škodljivo uvaža v

območja medosebnega komuniciranja. Manipulacija je nekoč potrebovala svoje tehnike kultivacije. Rabila jih je zato, da bi prikrila maskirni mehanizem svoje izvedbe, skratka, da bi ostala nevidna, zakulisna praksa, praksa sistema, ki se jo ne sme videti. Drugače rečeno, nekoč je bil učinek laganja in manipuliranja v veliki meri odvisen od tega, ali ima lažnivec oziroma manipulator predstavo o realnosti, ki bi jo rad prikril ali prikrojil. Danes je ta učinek postal odvisen le še od interesa po laganju in manipuliranju, upoštevanje realnosti je brezpredmetno, saj namen laganja ni skriti realnost, ampak narediti realnost. Dandanes manipulacija z nami manipulira na »odprti sceni« in na način, da se sproti razkriva kot manipulacija. Nima moralnega kompasa, zato lahko vsi vidimo, če to seveda zmoremo ali hočemo, kako se odprti lažnivci in transparentni manipulatorji lotevajo manipuliranja z nami, ne da bi jim to nesamoutajevanje njihove manipulacije škodilo pri tem, da svojo manipulacijo izvajajo naprej, kakor da ne bi bili zasačeni pri manipulativnem dejanju.

Tu torej ne trčimo več le ob organizirano laž (Ibid., 222), torej laž, ki mora biti ciljno usmerjana, načrtno vodena in sistematično orkestrirana, da bi maskirala svoje končne cilje in preferirane posledice, ampak ob odprto laž. Razlika se zdi minorna, a ključna za to, kako se ta nova, postresnična laž postavlja tako v razmerju do resnice in realnosti kakor v razmerju do preteklih režimov laganja (Ibid., 222–224). Spomnimo, organizirana laž je delovala tako, da je sam proces produkcije laži v trenutku, ko se je laž načrtovalo in organiziralo, praviloma ostajal neviden; pogosto neviden še dolgo po tem, ko je laž kot rezultat te produkcije že prišla na plan. Tudi v primerih, ko je procesna narava organizacije laži postala obelodanjena, se to nikoli ni zgodilo simultano, ampak zmeraj retrogradno. Odprto laganje pa v samem bistvu krši tabu tega, čemur bi antropologi⁵ rekli *kulturna produkcija* laži, torej uvida v »zakulisje« sprotnega laganja. Za odprte lažnivce je značilno, da v samem aktu laganja istočasno tudi že samorazkrivajo, pogostokrat prav brezsravno, brezobzirno in brezčastno, sam proces njihove personalizirane produkcije laži. Skratka, poanta odprte laži je, da ne more biti prav zares razkrita za nazaj, saj lažnivci sami prispevajo k demistifikaciji ali kontramistifikaciji dejstva, da nam pravkar lažejo v obraz, pri čemer naša prisotnost že postane del vpričnega spektakla njihovega laganja. Tisti, ki so odprtega laganja deležni, a mu izrecno ne nasprotujejo, soavtorizirajo sam proces takšnega laganja, ne le njegov rezultat. Odprti lažnivci dejansko človeka potegnejo v njihovo laganje na način, da ni samo konzument laži kot končnih izdelkov, ampak je z lažjo dejansko še močnejše ali globlje povezan s tem, ko lahko kot priča opazuje, kako se laž dobesedno empirično razvija in dogaja pred našimi očmi, ne da bi nam ta uvid bil onemogočen, prikrit ali zatajen. Vidimo, da se odprta laž dogaja v formatu resničnostnega šova odprtega lažnivca; lažnivca, ki laže z »iskrenostjo«; lažnivca, ki ne skriva, da nam laže; lažnivca, ki ne čuti potrebe, da bi svoje laganje moral prikriti; lažnivca, ki meni, da nima kaj skrivati tudi takrat, ko laže. Prav

⁵ Kakor opozori ameriška antropologinja Carole McGranahan (2017), je razumevanje trumpovskih laži, njihovih vsebin in kontekstov produkcije enako pomembno kakor sami učinki in posledice, ki jih povzročajo.

v gesti te »iskrenosti«, »avtentičnosti«, »sproščenosti«, »spontanosti« odprti lažnivci računajo na to, da dobijo naš pristanek za njihovo eksczesno laganje.

Ker je v dobi klasične manipulacije (za več gl. Kotnik 2021b, 224) princip skrivanja, maskiranja in potlačevanja manipulacije bil ključen za njeno družbeno legitimnost in uspešnost, je manipulacijo bilo treba pozorneje skrivati, maskirati, kamuflirati, razkritje manipulacije pa je praviloma bilo pospremljeno s presenečenjem in nelagodjem. Razkrinkana manipulacija je bila presenečenje, ker bodisi nismo vedeli zanj bodisi nismo zares verjeli, da je mogoča. V času globoke manipulacije (Kotnik 2020, 25–26) pa se manipulacija začne kazati kot nekaj nepresenetljivega, ne nelagodnega. Skratka, kar smatramo, da ne bi smelo biti mogoče, ali kar se nam je zdelo nemogoče, je postalo povsem mogoče in to nas osupne še bolj, kakor nekoč, ko je manipulacija morala biti eksplicitno razkrinkana, da bi bila vidna. Zakaj nas danes transparentna manipulacija, torej manipulacija, ki se dobesedno dogaja in razvija pred našimi očmi, vendarle osupne, če že ne nujno preseneti? Zdi se, da gre za naslednjo igro samoprevar, ki jo redno izvajamo pred sabo in drugimi: čeprav točno vemo, da notorični lažnivci in sistematični manipulatorji svoja življenja rutinsko gradijo na blatantnih lažeh in brutalnih manipulacijah, nas vsakič znova njihova laž ali manipulacija na nek način osupne, ker ne verjamemo ali (še vedno) nočemo verjeti, da je mogoče laž ali manipulacijo izvajati na družbeno transparenten način in iz takšne obscene družbene igre iziti kot (moralni?) zmagovalec. Mar ni vzpon Donalda Trumpa najlepši dokaz o tej zmoti?

Seveda Trump v postkomunikacijskem svetu ni več samo konkretna oseba, ampak tip in simbol brezskrupoloznega mesijanstva, ki ne zanika in se niti ne sramuje tega, da proizvaja kloako laži in manipulacij kot postkomunikacijskih odpadkov.⁶ Trumpizem manipulacije je v tem, da se takšnim trumpom, ki jih mnogi lahko identificirajo v svojih zasebnih in profesionalnih itinerarijih, ni treba več sklicevati na zgodovinskost laži in manipulacije (Ibid., 221), češ, tudi nekoč so ljudje lagali in manipulirali. Trumpovski lažnivci in manipulatorji take zgodovinske advokature ne potrebujejo niti je niso obvezani kakorkoli reflektirati, saj lahko za zgodovino laži in manipulacije veliko več storijo, ko jo sami vsakodnevno, torej ahistorično uprizarjajo. Zveni cinično, toda to je zato, ker moramo vsakič znova, ko smo soočeni z odprto lažjo ali transparentno manipulacijo, zaigrati *interesno slepoto*, torej se pretvarjati, da laži ni in da manipulacije ne vidimo, če hočemo ostati domnevno kulturni, spodobni in obzirni do lažnivcev/manipulatorjev *kot* soljudi.⁷ Odprta laž ali transparentna manipulacija nas namreč perverzno preskuša prav na točki naše kultiviranosti, kulturnosti, otesanosti, omikanosti, spodobnosti, moralne socializiranosti. Se vam še ni nikoli zgodilo, da ste srečali manipulatorja, ki je z vami ali drugimi ljudmi manipuliral na način, da je pri tem računal na to, da boste njegovo manipula-

⁶ O komunikacijskih odpadkih kot problemu globalne komunikacijske ekologije gl. Kotnik 2020, 50–58.

⁷ Celó v primerih, ko ne gre za tako imenovane laži iz vljudnosti (Zupančič 2002) ali za komplimente kot oblike zlagane vljudnosti (Praprotnik 2015).

cijo vzeli kot nekaj nujnega ali samoumevnega? Še res niste srečali kakšnega prostodušnega ali brezobzirnega manipulatorja, čigar manipulacija je bila izvajana ne le z zavestjo, da ne nadzoruje ali se ne trudi nadzorovati razmer lastne manipulacije, temveč tudi, da mi, naslovniki in konzumenti te manipulacije, to ne le vemo, ampak moramo celo sprejeti?

Če skušamo razumeti pozicioniranje manipulatorja v odnosu do manipulacije (za več gl. Kotnik 2021a, 422–425), bi lahko izluščili dve njegovi glavni izhodišči. Prva je ta, da manipulator druge ljudi sodi »po svoji podobi«: češ, saj vsi ljudje lažejo in manipulirajo, zakaj ne bi še jaz (skratka, manipulator svojo manipulacijo prevede v oportunistično oziroma konformno opravičilo za svojo manipulacijo). To bi bila, recimo ji psevdopluralna pozicija (pozor: ta kognitivna racionalizacija, ki vračunava možnost, da je tudi manipulator lahko predmet manipulacije, še ne pomeni, da je manipulator emocionalno pripravljen sprejeti dejstvo, da se tudi z njim lahko manipulira). Druga pa je ta, da manipulator manipulacijo dovoljuje samo sebi, medtem ko jo pri drugih ne prenese ali jim jo odreka: češ, to si lahko privoščim jaz, ne drugi (skratka, manipulator svojo manipulacijo prevede v ekskluzivno predpravico in nadpravico oziroma last). To bi bila, recimo ji avtoritarna pozicija. V obeh primerih pa lahko naletite na problem, ko manipulator računa, da vi njegovo vidno manipulacijo vzamete v zakup, sprejmete njegovo igro manipulacije, tudi takrat, ko želi manipulirati z vami. Nemoč ali netrud sistematičnega manipulatorja, da bi vseskozi nadziral svoje manipulativne postopke, manipulator preloži na vas. Na vas preloži to, da sodelujete v sokrivdni realizaciji njegove manipulacije. Skratka, manipulator že v štartu izhaja iz predpostavke, da drugi *pristajajo* na njegovo manipulacijo. Avtoritarni manipulator celo predpostavlja, da drugi *morajo pristati* na njegovo manipulacijo. In imamo tri variante odziva. Enkratna rešitev za manipulatorja je, če se drugi njegovih manipulacij ne zavedajo. Toda to morda ni idealna rešitev za narcisoidnega manipulatorja, ki uživa v tem, da mu drugi dajo neizrečeno vedeti, da vedo, da z njimi manipulira. To narcisoidni manipulator zlahka prevede v simbolni presežek manipulacije, v svojevrstno ugodje, saj razume, da si je podredil manipulirance, da nad njimi vrši odnosno in simbolno gospostvo. Druga varianta torej je, da se drugi zavedajo manipulacij manipulatorja, vendar jih iz takih ali drugačnih razlogov tolerirajo, pogosto na neizrekljiv način. Toda kaj se zgodi, če manipulatorjevo igro, in to je tretja varianta, zavrnete? Če manipulatorja »razkrinkate«, mu daste eksplicitno vedeti, da njegove igre ne sprejmete, morate vedeti, da bo tak manipulator lahko z razlogom užaljen ali razsrjen, saj je z vami predhodno manipuliral, misleč, da ste mu dali pristanek za to, da z vami manipulira. Brezobziren manipulator se sprehaja nad prepadi medčloveških odnosov, a se ne zmeni, da pod seboj morda nima trdnih tal. Ker se brezbrizno ali brezobzirno pretvarja, da zmore hoditi nad takšnimi prepadi, se tudi ne spotakne ob ruševine lastne manipulacije (saj svojo manipulacijo imponira kot njegov način osmišljanja sveta in njegovo verzijo realnosti); ne spotakne se vse do trenutka, dokler se ga eksplicitno ne sooči z njegovo manipulacijo, še natančneje, dokler ga dolg rep njegove manipulacije ne dohiti in oplazi njega samega (ta *feed-*

back pri njem učinkuje kot zunanje doživetje njegove manipulacije, ki razkraja njegovo realnost manipulacije). Skratka, za njegovo potencialno osebno poškodovanost, užaljenost ali srd je dovolj že to, da ga *en face* opomnimo na manipulacijo. S tem, da mora opaziti lastno manipulacijo tako, kakor je videna v očeh manipuliranca, je dobesedno prisiljen pogledati v lastno manipulacijo. In to je zanj najbolj delikaten trenutek, ko pride, če se izrazimo v duhu lacanovske distinkcije med realnostjo in realnim, do vdora realnega v njegovo realnost manipulacije. Manipulator svojo realnost manipulacije namreč gradi kot simbolno ali imaginarno konstrukcijo, medtem ko ga realno zadene kot nekaj, kar manjka v tej realnosti oziroma celo spodkopava to realnost. Takega manipulatorja namreč ne moti to, da mi vemo, da on manipulira z nami (nasprotno, včasih želi svojo manipulacijo deliti z nami – kar razume kot benevolenco do nas, včasih nas hoče prisiliti v igro sokreacije manipulacije – kar razume kot svojo superiornost do nas), zelo pa ga lahko zmoti to, če mu manipulacijo eksplicitno predočimo, obsodimo, blokiramo ali zavrremo. To namreč manipulator razume kot izgubo zaupanja do deljene vednosti o izvajanju njegove manipulacije. Če imate srečo, da zavrnete hipokritskega manipulatorja, torej relativno doziranega in situacijsko orientiranega povzročitelja lažnivih in manipulativnih dejanj, potem morda utegne takšna frontalna blokada deloma ali kratkotrajno celo učinkovati. Če pa imate nesrečo, da takó zavrnete nepredvidljivega ali celo patološko strukturiranega manipulatorja, lahko seveda postanete bodisi tarča njegovega burnega odziva bodisi objekt popolne amnezije vaše blokade. A pustimo slednji dve ekstremni varianti ob strani. Ker pa med ljudmi mnogi niso opremljeni z znanjem ali voljo za brutalno soočanje s temačnimi igrami ekscenčnih lažnivcev in obscenih manipulatorjev, je v postkomunikacijskem svetu brezobzirnih trumpov veliko. Srečujemo jih v lastnih družinah, z njimi smo prisiljeni sobivati na delovnem mestu, nagovarjajo nas prek televizijskih zaslonov, kot nagačeni purani se šopirijo v digitalnih družabnih omrežjih. Ironija je, da se je moral pojaviti predsednik Donald Trump, da bi vsem takim notoričnim lažnivcem in sistematičnim manipulatorjem našega vsakdana dal (jezikovno transformativno⁸) zveneče ime.

::3. MISLITI LAGANJE, DOŽIVLJATI LAGANJE

Intersubjektivne oziroma odnosne vidike odprtega laganja in transparentnega manipuliranja, ki smo jih pravkar mikrosociološko razvijali, smo želeli zagledati še na ravni doživljanja. Ker sta odprto laganje in transparentno manipuliranje od toksične prakse neke razvpite, a simbolno relevantne postpolitične kreature do množične prakse družbeno uspešno kloniranih primerkov naredila zavidljivo družbeno migracijo in transformacijo, ki se nam zdi preprosto sociološko signifikantna, smo to želeli vsaj sondažno preveriti. Službeni položaj nam je omogočil, da smo lahko

⁸ Od *trumpa* (kot aduta, plemenitega človeka, poštene duše) do *trumperije* (kot bednega, brezpomembnega, puhlega ali ničevega »trobentanja« stvari, ki so sicer brez vrednosti, a imajo realne učinke in posledice za sobivanje).

izvedli kratko spletno anketo med zanimivo populacijo mladih ljudi, to je med študentkami_t_i Oddelka za medijske študije UP FHŠ.⁹

Namen izvedbe ankete ni bil, kakor je že naznanjeno v uvodu, niti v tem, da se potrdi našo mikrosociološko teoretizacijo trumpovskega lažnivca in manipulatorja, ki je bila izdelana neodvisno od ankete in ji je tudi časovno predhodila, niti v tem, da se zagotovi reprezentativnost empirije. Omejenost nabora anketirancev na majhen vzorec študentske populacije je bila povezana z zelo praktičnim razlogom, in sicer s tem, da nam je bila ta vrsta populacije najlažje in najhitreje dostopna, saj raziskava ni bila niti financirana niti opravljena v okviru kakšne organizirane projektne naloge. Raziskava se je porodila iz sprotnega individualnega raziskovalnega in pedagoškega dela na univerzi. Zajem izključno študentske populacije kot generacijsko specifične družbene skupine seveda ima vpliv na rezultate ankete. Dopusčamo možnost, da bi ti lahko bili nekoliko ali celo zelo drugačni, vsaj pri nekaterih vprašanjih, če bi naš vzorec bil večji in generacijsko bolj heterogen ter statusno bolj raznolik¹⁰, če bi vključeval starejše ljudi, ljudi z nižjimi stopnjami izobrazbe, ljudi izven izobraževalnega procesa, ljudi z družbenega roba ipd. Ti ljudje bi nemara Trumpovo in trumpovsko laganje in manipuliranje lahko ocenili manj kritično, manj nenaklonjeno, bolj prizanesljivo. Ni pa to predvidevanje nujno utemeljeno. Ne glede na te pomisleke in možnosti drugačnega branja Trumpovih in trumpovskih laži in manipulacij, je anketa bila že v štartu zasnovana z eno zelo jasno predpostavko, to je, da je Trump ekscesni lažnivec in obsceni manipulator. V prid raziskovalne legitimnosti te predpostavke obstaja ne le velikanska zbirka pristnih medijskih virov, ampak tudi dolga lista relevantnih znanstvenih raziskav in analiz (v uvodu in literaturi je naveden le drobec s te liste), katerih navedba znatno presega tako ambicije tega članka kakor njegov objavljeni prostor. Anketa, ki je bila izvedena s pomočjo spletnega orodja iKA (EnKlik Anketa), je bila aktivirana v časovnem razponu enega meseca (od 15. 10. 2020 do 15. 11. 2020). Link do ankete z naslovom *Lagati kot Trump* je bil poslan študentom različnih statusov: od tekoče vpisanih, ponavljalcev, absolventov, pavzerjev do alumnov dodiplomskega in magistrskega študijskega programa »Komuniciranje in mediji«. Zabeleženih je bilo kumulativno 323 vstopnih klikov (100%) na nagovor ankete, ustrezno (delno ali popolno) izpolnjenih pa je bilo 173 vprašalnikov (54%). Slednje predstavlja končni status (100%) ustrezno izpolnjenih anket za analizo.

V anketi se ni zbiralo osebnih podatkov respondentov. Zagotovljena je bila anonimnost sodelujočih. V uvodnem nagovoru se je anketirance obvestilo o namenu

⁹ Gre za relativno majhen oddelek z omejenim vpisom maksimalno 20 študentov na leto na posamezni študijski program. Oddelek vpisuje študij 1. stopnje od leta 2008 in 2. stopnje od leta 2011. Anketo se je poslalo na elektronske naslove populacije, ki obsega nekaj čez 300 tekoče/nekdanje študirajočih.

¹⁰ Ne gre pa prehitro pristati na oceno, da je za to specifično populacijo značilna gotova generacijska homogenost, ker da gre za ljudi, ki si delijo identičen ali podoben izobraževalni/izobrazbeni status ali status študirajoče mladine. V resnici ta populacija tudi generacijsko ni enovita, kaj šele zelo skladna glede kakšnih drugih parametrov (ki jih zaradi majhnosti vzorca nismo beležili).

izvedbe ankete, to je za pripravo tega članka. Povprečje trajanja dejanskih časov izpolnjevanja ankete znaša 1 minuta in 6 sekund. Ta podatek se izpostavlja zato, ker smo predpostavljali, da bo kratkost, enostavnost in jasnost vprašalnika motivirala odzivnost naslovljenih in s tem vplivala na kakovost raziskave. V skladu s predpostavko, da imamo pri Trumpu opraviti z ekscesnim lažnivcem in obscenim manipulatorjem, so bila oblikovana tudi vprašanja. Ta niso bila usmerjena v vrednotenje laganja in manipuliranja kot oblik političnega komuniciranja. Naša anketa političnega komuniciranja ni raziskovala in tudi ne vloge laži in manipulacije pri tem. Pravzaprav smo pri oblikovanju vprašanj raje izhajali iz predpostavke o inherentni družbeni škodljivosti, neznosnosti in nevzdržnosti ekscesnega laganja in obscenega manipuliranja *à la Trump*. Če se takšne prakse izvaja z etabliranih in situiranih družbenih leg, potem je škodljivost, neznosnost in nevzdržnost takih praks toliko večja in težje opravičljiva.

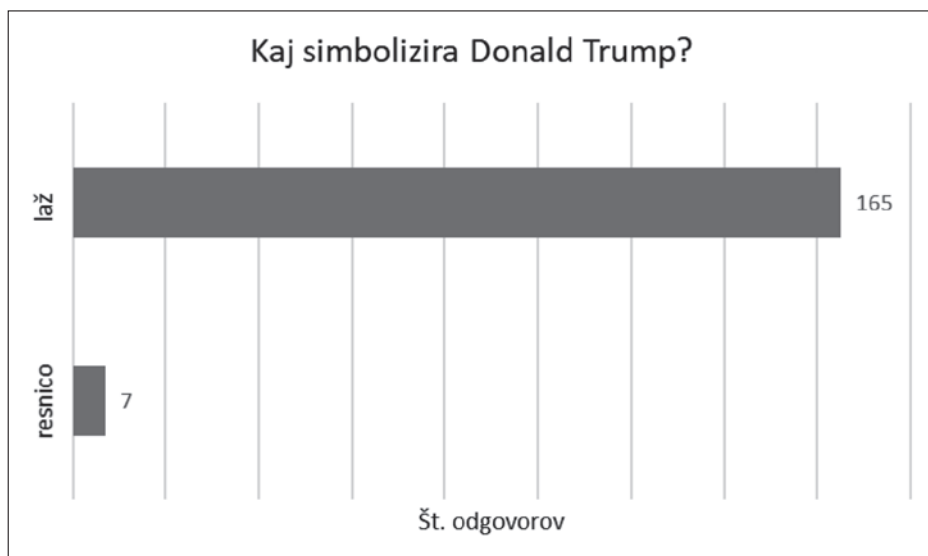
Vprašalnik je vseboval štiri enostavna vprašanja, pri čemer sta bili dve zaprtega tipa (prvo in tretje), dve odprtega tipa (drugo in četrto), a opremljeni z jasnim dodanim navodilom glede preferiranega oblikovanja odgovora (z eno samo besedo), s čimer smo želeli zmanjšati problem pristranskosti pri identifikaciji in analizi odgovorov. Odprti vprašnji sta od respondentov terjali daljši razmislek od zaprtih, zato so reaktivni časovni signali temu primerno daljši kakor pri zaprtih dveh. Zlasti prvo, »rekrutacijsko vprašanje« zaprtega tipa je z enostavno polarno eksplicitnostjo bilo odgovarjano tako rekoč z instinktivno hitrostjo, ostala tri vprašanja pa so spodbudila določen samo/razmislek. Pri vsakem vprašanju je nastal manjši delež neodgovorov (višji pri odprtih, nižji pri zaprtih vprašanjih), pri odprtih vprašanjih pa tudi nekaj neveljavnih odgovorov (niso bili oblikovani v skladu z navodilom), vendar je napaka, ki izhaja iz neodgovorov (pri prvem vprašanju 1 neodgovor od 173, pri drugem 5, pri tretjem 2, pri četrtem 18) in neveljavnih odgovorov (pri prvem 0, pri drugem 0, pri tretjem 0, pri četrtem 8) dovolj majhna, da ni vplivala na povečano pridobljenih rezultatov.

Prvo vprašanje se je glasilo: *Kaj simbolizira Donald Trump?* Možna sta bila dva odgovora: resnica ali laž. Veljavnih je bilo 172 odgovorov (100%). (Sl. 1)

Dvoizbirno vprašanje je anketirance namerno postavilo v zaprt respondentski položaj, s katerega so morali svojo presojo tesno vezati na predstavo, kakor da sta resnica in laž eminentno antagonistična družbena pojava. Gre za predpostavko, ki je tudi družbeno najbolj normirana, razširjena in poznana. Veliko manj smo namreč kot družbeni agensi nagnjeni k temu, da imamo resnico in laž, ko gre za naravo nju-nega družbenega razmerja, za komplementaren, vzajemno parazitski ali celo palimsesten par. Drugače rečeno, zadeve smo se lotili docela kantovsko: laž je laž, resnica je resnica. Filozof Immanuel Kant je trdil, da je zavezanost resnici »popolna dolžnost« (Mahon 2006), tako temeljna, da je ne morejo zasenčiti nobene druge vrednote, niti reševanje življenja nekoga, kaj šele prizanašanje čustev komu. Kant je tako zelo cenil resnico in tako zelo preziral laž, da za vas ne bi lagal, četudi bi bilo ogroženo vaše življenje. Kantova univerzalistična ničelna toleranca do laži seveda

Sl. 1 Grafikon:

Donald Trump kot simbol

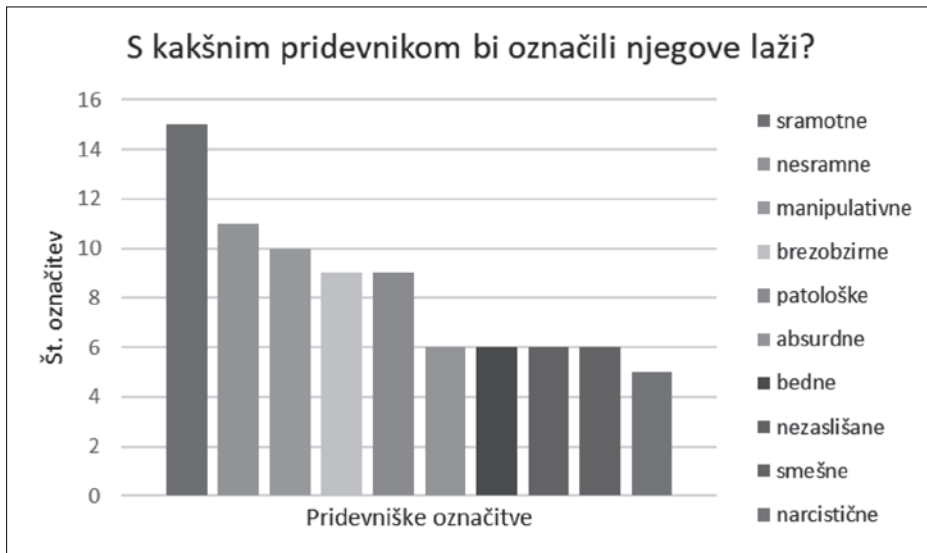

hitro trči, kakor so pokazali mnogi filozofi in sociologi, ob realne meje univerzalnih moralnih načel, ki od ljudi terjajo prakticiranje določenega utilitarizma, pragmatizma in ekscenpcionalizma, ko se odločamo za laž ali resnico ali za presojo, rečeno s sociologom Johnom Barnesom (1994, i, 9), kdaj lahko lažemo, kdaj moramo govoriti resnico in kdaj lahko dvoumno vijugamo med enim in drugim. Čeprav v številnih vsakodnevni družbenih okoliščinah obstajajo razlogi, da se laže vsaj nekaj časa ali deloma, upamo, da pričujoča anketna okoliščina, v okviru katere je le ozka manjšina (4%) menila, da je Trump simbol resnice, ni predstavljala takšne okoliščine, za katero bi veljalo lagati. To skorajda popolno respondentsko soglasje (96%) prognozira in dodatno legitimira pertinentnost zastavitve drugega vprašanja: *S kakšnim pridevnikom bi označili njegove laži? (navedite samo en pridevnik)*. (Sl. 2) Veljavnih je bilo 168 odgovorov (100%). Navedli so kar 78 različnih pridevniških karakterizacij (pri čemer smo dva korensko prekrivna para – manipulativne/manipulatorske, narcistične/narcisoidne – združili).

Pridevniške označitve bi lahko razvrstili v tri skupine. V prvi skupini so tisti pridevniki, ki beležijo najvišje število označitev (15–sramotne, 11–nesramne, 10–manipulativne/manipulatorske, 9–brezobzirne, 9–patološke, 6–absurdne, 6–bedne, 6–nezaslišane, 6–smešne, 5–narcistične/narcisoidne). V drugi skupini je zbirka petnajstih pridevnikov (niso navedeni v tabeli) s tremi ali dvema označitvama (brezbrižne, debele, fake, hecne, iznajdljive, nalezljive, napihnjene, nevarne, oportunistične, patetične, pretkane, primitivne, senzacionalne, velike, zavajajoče). V tretji skupini se nahaja preostalih 51 različnih pridevnikov (niso v tabeli) z eno označitvijo

Sl. 2 Grafikon:

Donald Trump in njegove laži

(agresivne, arogantne, banalne, debilne, desničarske, idiotske, ignorantske, infantilne, inovativne, katastrofalne, komične, koristoljubne, malo verjetne, medijske, načrtovane, nadute, nasilne, nebulozne, neiskrene, nekonsistentne, nesmiselne, nespodobne, neutemeljene, ničvredne, notorične, obupne, optimistične, paranoične, politične, premišljene, prepričljive, preračunljive, presenetljive, pretirane, prinašajoče upanje, provokativne, rasistične, resne, samozavestne, sarkastične, slabe, spektakularne, strašljive, šifrirajoče resnico, šifrirane, škodljive, trumpovske, umazane, vulgarne, zanimive, zlobne). Če bi pridevniške označitve skušali vrednostno ovrednotiti, bi večino pridevnikov lahko uvrstili med negativno ali izrazito negativno konotirane. Le nekaj bi jih vsebovalo nevtralne (načrtovane, premišljene, šifrirane, medijske, politične), deloma pozitivne (inovativne, optimistične, prepričljive, šifrirajoče resnico, samozavestne, prinašajoče upanje) ali dvoumno afirmativne pomenke podtone (pretkane, iznajdljive, provokativne, zanimive, hecne, komične, resne, smešne, spektakularne, nalezljive, malo verjetne, notorične, sarkastične, narcistične/narcisoidne ipd.).

Namen tega spraševanja po pridevnikih ni bil v izgradnji kake tipološke taksonomije ali v oblikovanju simbolne topografije Trumpovih vrst laži, kar so se šli nekateri drugi raziskovalci (Pffiffer 2020; Warf 2020), pred njimi pa tudi številni novinarji že za časa pred Trumpovim predsedništvom, ampak nas je vodila motivacija, da na omejenem vzorcu okvalificiramo percepcijo in recepcijo Trumpovih laži. Nekoliko presenetljivo (glede na generacijski značaj populacije) sta se na samem vrhu lestvice znašla pridevnika (»sramotne«, »nesramne«), ki Trumpove laži postavljata v kontekst

sramu kot moralnega koda, s pomočjo katerih so ljudje v preteklosti veliko bolj kakor danes regulirali svoje javne podobe in itinerarije. Kulture sramu so običajno temeljile, kakor poročajo zgodovinarji, sociologi, etnologi in antropologi (Peristiany 1966), na konceptih časti in ponosa, zaradi česar je bil zunanji videz važen, nekonformnost v vedenju pa je lahko vodila v izgubo časti. Današnji ekscesni lažnivci in obsceni manipulatorji, ki so pripravljeni odprto lagati celo o stvareh, ki so večini ljudem znane (*«common-knowledge«* lies), so sram morali domala suspendirati iz svojega kodeksa vrednot, da bi se lahko redno zatekali k »sramotnim« in »nesramnim« lažem v medčloveških odnosih. Podoben socializacijski odmik od sramu in časti je potreben tudi za produkcijo laži, ki jih respondenti zaznavajo kot »brezobzirne«, »absurdne«, »bedne«, »nezaslišane«. Tudi »smešnost« tovrstnih laži ni kar naravna, ampak je kulturno kodirana, predvsem pa pogosto kolonizirana s strani samih odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev, ki svoje kravalizirano samosmešenje celo obelodanjajo kot nekakšno trumpovsko tržno znamko osebnih »uspehov« in »poslovnih« karier. Zaznava laži kot »patoloških« in »narcističnih/narcisoidnih« ima tudi svoje korenine v preteklih moralnih imperativih, a ne neposredno v kodeksih sramu, časti ali ponosa, ampak v kodeksih naravnosti in normalnosti. V (post)avguštinski in (post)kantovski moralni filozofiji se je namreč razvilo vplivno naziranje, ki je lažnivce jemalo izključno v smislu odmika od narave in norme, torej kot obliko družbeno škodljivega odklona ali deviacije, ki ob koncu 19. in začetku 20. stoletja z razvojem modernih duševnih, medicinskih, pravnih in kriminoloških znanosti dobi tudi patologizacijske lastnosti in penalizacijske obravnave. Toda notorični lažnivci in sistematični manipulatorji se tekom 20. stoletja uspejo čedalje bolj osvobajati spon pretekle družbene stigme in kazni ter tako rekoč postanejo moralni zmagovalci dobe turbokapitalizma in neoliberalizma. Digitalni postfašizem 21. stoletja jim dokončno omogoči, da se domala rutinersko prelevijo v odprte lažnivce in transparentne manipulatorje, pri čemer njihova ekscesna laž in obscena manipulacija nista več videni kot odklona, ampak kot prednosti (iz naše ankete »iznajdljive«, »inovativne«, »optimistične« laži). Donald Trump ni izumitelj teh postetičnih in antietičnih pojavov, je le eden od akterjev, ki so mu bile družbene zakonitosti in konstelacije postetičnega sveta tako poudarjeno pisane na kožo, da je lahko prav zaradi njih maksimalno zacvetel kot flagrantni kršitelj norm in ritualov govorjenja resnice, spoštovanja dejstev in oziranja na občečloveška moralna načela. Neodprti lažnivci in netransparentni manipulatorji so še verjeli v moralo ali so se navzven vsaj trudili, da kot družbeni agensi, ki sicer kršijo načela, pravila in norme, ustvarjajo vtise, da ustrezajo (z dejanji in name-ni) nekemu univerzalnemu načelu, pravilu ali normi v družbi. Prav v tej prilagoditvi in podreditvi univerzalnemu, ki so jo lažnivci in manipulatorji redno prakticali, da bi si naredili (vsaj) vtis kreposti in moralnosti, je sociolog Pierre Bourdieu videl »paradoksn temelj morale« (2019, 183). Toda odprti lažnivci in transparentni manipulatorji so ta temelj, ki je nekoč sicer bil paradoksen, a je kljub temu (vsaj fiktivno) obstajal in zagotavljal »dobičke regularnosti« (Ibid., 184), dejansko izvotlili. Zato jih nič ne zavezuje, da bi ravnali v skladu z načeli, pravili in normami.

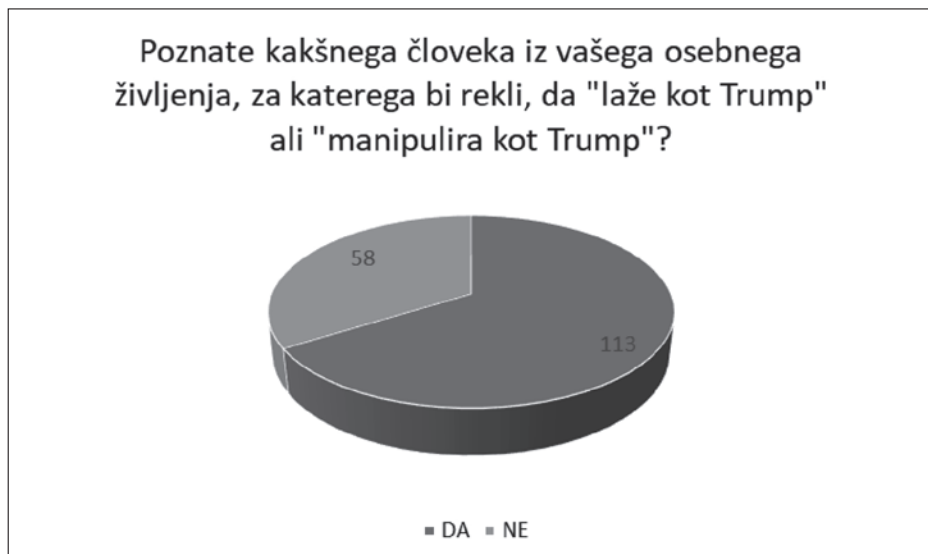
Ameriška sociološka raziskava recepcije Trumpa kot lažnivca je pokazala, da je lahko »lažnivi demagog« – nekdo, ki zavestno laže ali daje očitno lažnive izjave v javnosti – za nekatere ljudi »avtentični šampion« (Hahl in dr. 2018, 2), simbol verodostojnosti ali resnice (iz naše ankete »šifrirajoče resnico«, »prinašajoče upanje«, »samozavestne« laži). Študija Hahlove ekipe je identificirala entuziastične Trumpove volivce in privrženca, ki njegove še tako za lase privlečene laži zlahka razumejo kot obliko »simbolnega protesta«. Bolj ko je Trump lagal, bolj so njegove laži sprejemali kot obliko protesta, in bolj je v njihovih očeh izpadel pristen in verodostojen. Lažniva demagogija kot simbol protesta potrebuje krizo legitimnosti resnice. V dobi lažnivo spodbudanih resnic in manipulativno spodbujenih dvomov v avtoriteto resnic so popolne laži še privlačnejše, če obljublajo mamljivo gotovost ali ponujajo možnost samozaslepitvenega nadzora nad družbenimi situacijami. To pomeni, da lahko očitne laži ali laži o stvareh, ki so večini znane, pridelajo pomene verodostojnosti takrat, ko ljudje ne vedo, kaj je res in kaj ne, in takrat, ko začno ali se jih pripravi, da začno samozaslepitveno dvomiti v znane ali obče sprejete resnice. V takih situacijah se flagrantni kršitelji norm govorjenja resnice zlahka zavihitijo na piedestal »pristnih prvakov svojih interesov« (Ibid., 4). Raziskava pa tudi sugerira, da zgolj politična pripadnost v primeru percepcije Trumpa kot lažnivca ni dovolj za pojasnitev, zakaj je lažniva demagogija politika odločevalca za nekatere volivce sprejemljiva. Da se nekaterim lažnivi demagog lahko zdi pristno privlačen, zadostuje bolj to, da ti ljudje menijo, da je politični sistem kot tak (najpogosteje v podobi establišmenta, vladajočega razreda ali privilegiranih elit) pomanjkljiv ali nelegitimen (Ibid., 34). Tu ne gre za tisti nujni dvom ali temeljno sumničavost do oblastnikov, ki sta varovalo, s katerim se preprečuje zlorabe oblasti in navsezadnje jamči verodostojnost resnic v družbi v nasprotju z neresnicami ali lažmi, ampak gre za *vero v laži* (gl. Latson 2021). Bržčas bi tudi za karakterizacijami iz naše sondeže, ki Trumpovo laganje doživljajo kot razkrivanje resnice, upanje ali znamenje samozavesti, ob zagotovljenem kvalitativnem uvidu odkrili sledi zmesi splošnega razočaranja nad družbo, kolektivnega dvoma v sistem in nezadovoljstva z lastno življenjsko situacijo. A da ne bo pomote, tudi sondažne karakterizacije, ki Trumpovo laganje eksplicitno obsojajo in zavračajo, so lahko zastopnice prav takih podobnih doživljanj.

S tretjim vprašanjem smo želeli fokus od Trumpa kot medijske/politične persone preusmeriti k Trumpu kot tipu laganja oziroma manipuliranja: *Poznate kakšnega človeka iz vašega osebnega življenja, za katerega bi rekli, da »laže kot Trump« ali »manipulira kot Trump«?* (Sl. 3) Možno je bilo pritrditi ali zanikati. Veljavnih je bilo 171 odgovorov (100%).

Pri prvem vprašanju nas je čakalo prijetno presenečenje v obliki večinske označbe Trumpa kot lažnivca. Po eni strani smo to razumeli kot izraz resnosti pristopa k odgovarjanju, po drugi kot obetavno znamenje razsodnega razumevanja pojava s strani mladih danes. Slednjo nado dodatno podčrtuje pomenljiv podatek, da povprečje dejanskega trajanja reaktivnih časov odgovarjanja na vprašanje znaša zgolj 3.5 sekunde. Pri drugem vprašanju je barvita raznovrstnost pridevnikov bila tista,

Sl. 3 Grafikon:

Trump kot tip laganja ali manipuliranja

ki je preseгла naša pričakovanja. Da je ta raznovrstnost bržčas posledica tehtnega razmisleka, sugerira to, da je povprečje reaktivnih časov pri tem vprašanju bilo drugo najdaljše. Respondenti so v povprečju porabili 15.8 sekunde za posredovanje odgovora. Pri tretjem vprašanju pa nas je iznenadilo samo razmerje med obema možnostma. To, da je kar 66% veljavnih odgovorov bilo pritrdilnih, je podatek, ki bi moral biti vreden nadaljnjega raziskovanja, bodisi sociološkega, bodisi antropološkega, bodisi celo psihološkega. Glede na to, da je vprašanje bilo enostavnega zaprtega tipa, je povedno, da so respondenti kljub temu za oblikovanje odgovora porabili 13.1 sekunde v povprečju reaktivnih časov. To daje slutiti, da odločitev za pritrdilen (66%) ali nikalen (34%) odgovor ni bila refleksna, ampak refleksivna.

V ozadju tega vprašanja je pravzaprav odnosna dilema moralne vrednosti, zakaj nas laž moti ali bi nas morala motiti. Slavoj Žižek ponudi lacanovski odgovor. Lagati v svetu resnice pomeni razkazovati užitek drugega: »...zaradi česar je Trumpova obscenost perverzna, je to, da ne laže le predrzno, brez kakršnih koli omejitev – tudi neposredno pove resnico, ko bi človek pričakoval, da mu bo zaradi nje nerodno. [...] Laganje pomeni, da še vedno implicitno prepoznate nekatere moralne norme, le kršite jih v resnici. Toda to, kar se je v tem primeru zgodilo s Trumpom, je slabše od laganja: s tem, ko pove, kar je dobesedno res, razveljavi ali suspendira samo dimenzijo resnice« (Žižek 2020). Odprto laganje in transparentno manipuliranje nas potemtakem motita, ker se kažeta kot ekscenno oziroma obsceno razkazovanje užitka, ki ga resničarji (zgovorniki resnice, nosilci resnice) dojemajo kot »užitek drugega«, kot nezaslужen užitek lažnivca oziroma manipulatorja. Medtem ko se morajo resničarji odprtemu la-

ganju in transparentnemu manipuliranju vseskozi odpovedovati oziroma odpovedati, si ju priznani lažnivci in manipulatorji lahko obsceno privoščijo in to v ekscesni meri. Ta odpoved je tista, ki generira odpor do tovrstnih lažnivcev oziroma manipulatorjev in njihovih užitkov. Drugače rečeno, manj nas moti to, da trumpovski lažnivci in manipulatorji ne zmorejo govoriti resnice (to tako ali tako privoščljivo ali neprivoščljivo dojemamo kot njihov osebni primanjkljaj, kulturni hendikep, moralni odklon), kakor to, da zmorejo ekscesno lagati oziroma obsceno manipulirati (to zavistno ali nezavistno dojemamo kot njihovo »prednost«, »spontanost«, »pristnost«). »Lagati kot Trump« ali »manipulirati kot Trump« ne pomeni zgolj laganja ali manipuliranja, ampak pomeni biti odkrito brezsramna, brezobzirna in brezčastna persona. Odrpte lažnivce in transparentne manipulatorje (s)poznamo ali si jih zapomnimo ne njihovi ekscesni lažnivosti ali obsceni manipulativnosti navkljub, ampak prav zaradi nje. Ali če parafraziramo Žižka: lažnivec ali manipulator *kot Trump* ni dostojanstvena oseba, o kateri krožijo ekscesno nespodobne govorice, ampak je odkrito nespodobna oseba, ki želi, da se njena ekscesna nespodobnost pokaže kot maska njenega dostojanstva.

Četrto vprašanje je bilo logična izpeljava iz tretjega vprašanja: *Kako na njegove laži odreagirate? (odziv opišite z enim samostalnikom)*. (Sl. 4) V to vprašanje odprtega tipa je bil vstavljen majhen trik, nekakšen skriti test preverjanja verodostojnosti odgovaranja na tretje vprašanje. Ker smo menili, da je tretje vprašanje bolj usmerjeno v personalizirano razumevanje in vrednotenje laži respondentov kakor prvi dve, smo se odločili, da bomo namerno zatajili korelacijsko lastnost tega vprašanja, katerega veljavnost odgovora neposredno temelji na pritrdilnem odgovoru predhodnega vprašanja. Kljub temu, da je pri tretjem vprašanju 58 odgovorov bilo nikalnih, je tu samo eden odgovor izrecno navajal, da »nima take osebe«, od skupno 8 vsebinsko neveljavnih odgovorov, 18 pa je bilo neodgovorov. Vprašanje je torej dalo 147 (100%) vsebinsko veljavnih odgovorov. Reaktivni čas odgovaranja na vprašanje pa je z 18.2 sekunde najdaljši v anketi. Zabeleženih je bilo kar 60 različnih veljavnih samostalniških označitev (pri čemer smo tiste z izrazito besedotvorno prekrivno podobo – ignoriranje/ignoranca, smeh/nasmeh, posmeh/posmehljivost, šok/šokiranost, umik/odmik, komentiranje/komentar, premislek/premišljenost – pri kvantifikaciji podatkov smiselno združili).

S kvantifikacijskega vidika bi lahko vrste odzivov razdelili v tri skupine. V prvi so tisti, ki problem laganja v medosebnih odnosih rešujejo z ignoriranjem/ignoranco (z izstopajočo frekvenco 41 odzivov). V drugi se je nabralo 16 različnih označb (s frekvenco v razponu od 9 do 2 odziva) odzivanja na laž: s smehom/nasmehom (9), zgroženostjo (9), sprenevedanjem (8), jezo (6), tihim obsojanjem (6), brez komentiranja/komentarja (4), posmehom/posmehljivostjo (4), prizadetostjo (4), s pomilovanjem (3), stoičnostjo (3), molkom (2), premislekom/premišljenostjo (2), preslišanjem (2), resnico (2), šokom/šokiranostjo (2), umikom/odmikom (2). Od teh je kar pet karakterizacij odzivov takih, ki so kvalitativno zelo podobne ignoriranju/ignoranci (sprenevedanje, tiho obsojanje, brez komentiranja/komentarja, molk,

Sl. 4 Grafikon:

Odzivanje na trumpovske laži

preslišanje), torej vrsti odziva, s katerim želimo zunanji odziv skriti. Zgroženost, prizadetost, pomilovanje, stoičnost in premislek/premišljenost so odzivi, ki se lahko kažejo bodisi zunanje bodisi notranje. Le za jezo, smeh/nasmeh, posmeh/posmehljivost, soočanje z resnico, šok/šokiranost in umik/odmik velja, da se jih v odnosih praviloma vidno demonstrira. V tretjo skupino pa sodi 38 različnih označitev odziva s po eno frekvenco. Z njimi se respondentke_i odzivajo takole (po abecednem vrstnem redu): z analitiko, apatičnostjo, besom, branjem med vrsticami, brez odziva, ciničnim nasmehom, čudenjem, dvomom, gnusom, humorjem, indiferentnostjo, izobraževanjem, izogibanjem, pokomentiranjem, mirnostjo, naveličanostjo, nelagodjem, nerazumevanjem, objemom, obsodbo, ogorčenjem, popizdenjem, pozitivnostjo, previdnostjo, prezrtjem, ravnodušnostjo, razburjenostjo, razočaranjem, razumevanjem, reagiranjem, satiričnostjo, sočustvovanjem, spuščanjem, tišino, trobentanjem, vzdihom, zadržanostjo, zanimanjem.

Če bi teh 60 različnih odzivov na laži osebe, ki »laže kot Trump« ali »manipulira kot Trump«, skušali interpretirati z vidika odnosne kvalitete na lestvici aktivnih in pasivnih načinov odzivanja, bi lahko izluščili naslednje:

- rezistentno aktivne (19 odzivov: jeza 6, resnica 2, obsodba 1, pokomentiranje 1, reagiranje 1, razburjenost 1, ogorčenje 1, bes 1, izobraževanje 1, satiričnost 1, zanimanje 1, čudenje 1, popizdenje 1),
- nerezistentno aktivne (19 odzivov: smeh/nasmeh 9, umik/odmik 2, humor 1, objem 1, sočustvovanje 1, izogibanje 1, razumevanje 1, pozitivnost 1, spuščanje 1, trobentanje 1),

- rezistentno pasivne (50 odzivov: zgroženost 9, tiho obsojanje 6, brez komentiranja/komentarja 4, posmeh/posmehljivost 4, prizadetost 4, pomilovanje 3, premislek/premišljenost 2, šok/šokiranost 2, molk 2, ciničen nasmeh 1, previdnost 1, tišina 1, naveličanost 1, nelagodje 1, gnus 1, nerazumevanje 1, dvom 1, mirnost 1, analitika 1, branje med vrsticami 1, zadržanost 1, razočaranje 1, vzdih 1),
- nerezistentno pasivne (59 odzivov: ignoriranje/ignoranca 41, sprenevedanje 8, stoičnost 3, preslišanje 2, brez odziva 1, prezrtje 1, apatičnost 1, indiferentnost 1, ravnodušnost 1).

Pri tej klasifikaciji seveda ostaja analitsko nerazrešen problem čiste razvrstljivosti oznak: npr. »reagiranje«, »čudenje«, »zanimanje« ali »trobentanje« so v osnovi aktivne držbe, a so lahko tako rezistentne, nerezistentne ali nekje vmes. Podobno je s »smehom/nasmehom«, »humorjem« ali »sočustvovanjem«, ki so lahko odraz rezistentnosti, nerezistentnosti ali kombinacije obojega. »Dvom« je lahko rezistentno pasiven, če ostaja neizrečen, če pa se ga izreče, dobi kvaliteto rezistentne aktivnosti. »Nelagodje« je lahko stvar notranjega duševnega stanja, če pa se ga povnanji, dobi potencial komuniciranja z drugimi. »Pokomentiranje« je lahko rezistentno, če se z njim laž razkrinka ali dodatno verbalno popredmeti, lahko pa je povsem nerezistentno, če pokomentiranje vsebinsko služi ciljem laganja. In še bi lahko naštevali. Tudi »ignoriranje« s svojimi pomenskimi sorodniki (sprenevedanje, tiho obsojanje, brez komentiranja/komentarja, molk, preslišanje, umik/odmik, izogibanje, spuščanje, tišina, stoičnost, brez odziva, prezrtje, apatičnost, indiferentnost, ravnodušnost) z vidika relacijske sociologije povzroča svojevrstne odnosne težave, saj se lahko prevaja v odobravanje. Psihologija ignoriranje sicer razume kot pasivno-agresiven način soočanja v obliki nesoočanja, a ima takšno nesoočanjško soočanje zaplet v primeru odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev. Ko take lažnivce in manipulatorje ignorirate in prenašate, morda mislite, da že s tem, ko ničesar ne rečete ali naredite, že nekaj (ali dovolj) poveste ali naredite. Ta logika delovanja bi veljala za produktivno pri neodprtih lažnivcih in netransparentnih manipulatorjih, nikakor pa za njihove odprte in transparentne analogone. Ti potrebujejo jasno in glasno blokado njihovih laži in manipulacij, saj ignoriranje neposredno prevajajo v pristanek, našo vednost o njihovem početju pa v reprodukcijo laganja in manipuliranja kot mehanizem uzurpacije in prevrednotenja odnosa. Slednje postane še jasneje, če pojav beremo skozi optiko althusserjevske interpelacijske filozofije. Kontroverznost odprte laži ali transparentne manipulacije ni v tem, da bi nas prikrajšala za vednost ali od nas terjala nevednost, ampak v tem, da čeprav lahko samo sebe predstavlja kot totalno laž ali eksplicitno manipulacijo, ta laž ali manipulacija vseeno proizvaja ideološke učinke, zaradi katerih se odprta laž ali transparentna manipulacija realno materializira v družbenih praksah in pozicijah. Drugače rečeno, ideologija odprte laži ali transparentne manipulacije v medčloveških odnosih deluje z družbeno silo, ki vzpostavlja svoj lasten realizem, svoje lastne pogoje realnosti, svojo lastno druž-

benost, tudi če jo namerno ali zavestno ignoriramo. Tudi če vemo, da gre za odprto laž, ta laž vpliva na družbeni položaj resnice in ima posledice za resnico v medčloveških odnosih. Tudi ko tako laž ignoriramo, smo v resnici interpelirani v sokreatorje laži. Ko ignoriramo odprtega lažnivca, ne ignoriramo prikrivanja resnice z lažjo, ampak lahkotno produkcijo resnice z lažjo. V slednjem pa tudi tiči dvojna neznosnost: ne le neznosnost odprtega laganja odprtih lažnivcev, ampak neznosnost našega ignoriranja odprtega laganja lažnivcev. Neznosno je to, da njihovo laž jemljemo enako zares, kakor če bi nam govorili resnico; njihovo laž zavestno sproti prevajamo v resnico lažnivca, s čimer prispevamo k spodkopavanju ali kar razveljavljanju samega statusa resnice o zadevah v odnosih. Odprti lažnivci tudi resnico govorijo enako arbitrarno kakor laži; tudi resnico povedo tako, kakor bi povedali laž. Zanje govorjenje resnice (tudi če jo izrekajo v smislu moralne maksime) ni cilj, ampak sredstvo. Resnica ni posvečen imperativ, ampak zgolj orodje za doseg cilja. Odprti lažnivci resnice ne govorijo, ker bi to bilo moralno zavezujoče početje ali znamenje verodostojnosti, ampak tudi resnice, ne le laži, govorijo arbitrarno, tj. v skladu s koristmi: če koristi resnica, se uporabi resnico, če koristi laž, se uporabi laž. Prav ta popolna zamenljivost resnice in laži je tisto, zaradi česar odprtih lažnivcev ne bi smeli več tolerirati in prenašati njihovih ekscesno lahkotnih laži in obsceno eksplicitnih manipulacij, ampak njihove postopke lahkotnega laganja in eksplicitnega manipuliranja začeti *in situ* oziroma *en face* blokirati.

Ključna ugotovitev, ki se izrisuje na ozadju teh anketnih podatkov je, da prepoznavna in identifikacija ekscesnih medosebnih laži in obscenih manipulacij ni ključen problem naše države do laži in manipulacij, veliko večji problem je dejansko soočanje z lažjo in manipulacijo v intersubjektivni situaciji. Rezultati zadnjega vprašanja sugerirajo, da smo ljudje slabo performativno opremljeni in opolnomočeni za aktivno zoperstavljanje zlorablajočemu komuniciranju v intersubjektivnih situacijah in da nas na tem področju urejanja, reguliranja, upravljanja, opolnomočenja in mobiliziranja naših aktivnih rezistentnih drž do brezobzirnih laži, nespodobnih manipulacij in sorodnih destruktivnih komunikacijskih praks čaka še veliko dela. Še zlasti zato, ker je družbena uspešnost tovrstnih spornih in škodljivih praks na medosebni ravni močno odvisna od neposrednih individualnih in posrednih kolektivnih odzivov nanje.

Marxova največkrat citirana modrost, da poanta ni v tem, da svet zgolj interpretiramo, ampak da ga spremenimo, bržčas ni bila namenjena temu, da moramo izbirati med razumevanjem in spreminjanjem sveta, saj je oboje nujno potrebno. To še zlasti velja danes, ko nas ekscesni lažnivci in obsceni manipulatorji v medčloveških odnosih silijo v opuščanje nekaterih tradicionalnih skupnostnih vrednot strpnosti, obzirnosti, uvidevnosti, zadržanosti, sramnosti, častnosti in vzajemnosti, zaradi katerih smo mislili, da nas v odnosih delajo posebej kultivirane, kulturne, omikane, spodobne, vredne in zmožne družbene kohabitacije. Tudi sociologija je v preteklosti tradicionalnim lažnivcem in manipulatorjem namenila dokaj razumevaljočo akademsko advokaturu, s pomočjo katere so njihove prakse laganja in manipu-

liranja lažje bile uzrte kot družbeno nekaj naravnega in normalnega. Podmena sociologov, da bi lažnivci in manipulatorji lahko postali tarče prestroge družbene presoje ali celo sankcijskega moralizma v skupnostih, če bi laž ali manipulacijo avtomatično razglasili za nekaj slabega ali eksplicitno družbeno škodljivega, je morda bila razumljiva za čase, ki niso poznali ekscesno odprtih lažnivcev in obsceno transparentnih manipulatorjev. V dobi systemskega laganja in globoke manipulacije (gl. Kotnik 2021b, 227), ki se je okronala z novima pojavoma v podobi odprtega laganja in transparentnega manipuliranja, vrlina ne more biti več obzirnost do ekscesnih lažnivcev in obscenih manipulatorjev, ampak ugotovitev, da so to specifično socializirani družbeni agensi, ki v medčloveških odnosih niso potrebni kake posebne odnosne zaščite v smislu obzirnosti, uvidevnosti in strpnosti do njihovih nečastnih, škodljivih in nasilnih praks, ampak predvsem kontinuirane kritike, ostre obsodbe, pa tudi stalnega soočanja in ponavljano prakticirane rezistence.

::4. BRANITI POZICIJO PROTI LAGANJU IN MANIPULIRANJU

Ker naša dejanja proizvajajo in spreminjajo svet, je seveda važno, če naj rečemo v duhu Bourdieujeve sociologije družbene resnice (Bourdieu 2018, 127–133; tudi Kotnik 2021b, 217), da svet pomembno proizvajajo tisti družbeni agensi, ki so zmožni to početi na družbeno neškodljiv, nezlorablajoč, neizkoriščajoč, nerazdiralen in neuničevalen način, in da svet ključno spreminjajo tisti agensi, katerih prakse proizvajanja in spreminjanja sveta so v največji možni meri nagnjene k reflektivnemu prevpraševanju in priznavanju obče sprejetih družbenih resnic, k potrjevanju faktične realnosti in branjenju družbenih pozicij proti škodljivemu laganju in erozivnemu manipuliranju. Nedavni vzpon odprtega laganja in transparentnega manipuliranja predstavlja jasen signal, da se je treba s takimi praksami družbene erozije in destrukcije začeti aktivneje soočati, izražati kritiko in obsodbo, se jim jasno in glasno upirati tudi na vsakodnevni interpersonalni ravni in v zlorablajočih medčloveških odnosih pogosteje izvajati dejanja govorjenja resnice. Govorjenje resnice (vključno s spoštovanjem dejstev in upoštevanjem najosnovnejših etičnih načel) bodisi kot kolektivni družbeni institut bodisi kot individualni način upora zoper laganje in manipuliranje seveda ima svoje pasti in stranpoti, zato je treba poznati distinkcije, kakor nakaže Foucault (2009, 3–11; tudi Lešnik 2009, 158–159, 162–164) znotraj samih performativnih režimov parrhesiastičnega govorjenja resnice in verodostojnega sklicevanja na realnost. Poenostavljeno rečeno, ni vsako govorjenje resnice tudi pametno govorjenje, iskreno govorjenje, torej tudi ne zgledno govorjenje. Poznamo oblastno parrhesio (izrekanje resnice s pozicije neenake pravice oziroma privilegirane možnosti do govora resnice), demagoško parrhesio (izrekanje resnice kot retorično sredstvo prepričevanja oziroma pridobivanja ljudi na svojo stran), čvekavo parrhesio (izrekanje resnice na način razbrzdanega blebetanja resnice ne glede na posledice). To bi pravzaprav bile slabe parrhesie. Za razliko od teh je dobra parrhesia iskrenost, odkritost in dolžnost govorjenja resnice v situacijah, ko

nam to lahko škodi, a tega ne naredimo iz kalkulacije kasnejšega sklicevanja na morebitno nastalo škodo. Drugače rečeno, dobro govorjenje resnice ni le situacija, ko se kljub nevarnostim ali tveganjem pove resnico ali pove po resnici, ampak zlasti situacija, v kateri se praviloma ravna tako. Bourdieuevsko rečeno, da bi takšna vrsta izrekanja resnice bila mogoča, mora biti vzpostavljena tako kolektivna (torej sistemski in institucionalni potencial za iskreno govorjenje resnice in sankcioniranje škodljivega laganja in erozivnega manipuliranja) kakor individualna dispozicija (torej osebni potencial za iskreno govorjenje resnice in zoperstavljanje ekscesnemu medosebnemu laganju in manipuliranju).

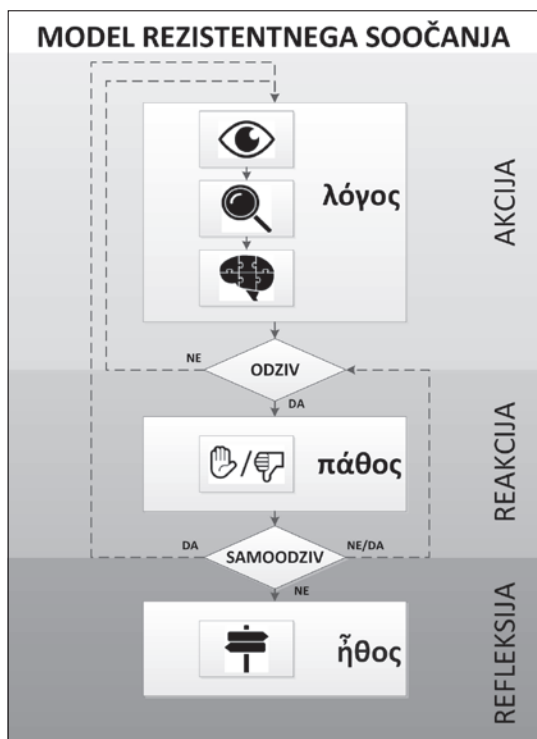
Ker pa nam v pričujočem prispevku ne gre zgolj za problematizacijo praks laganja in manipuliranja, ampak tudi za premislek praktičnega uresničevanja praks zoper ekscesno laganje in obsceno manipuliranje, smo prišli do točke, ko ni pomembno le to, kako *mislimo* resnico, ampak tudi, da jo *govorimo*, in ko ni važno le to, da *mislimo* laž, ali to, da izpostavimo, kako *doživljamo* laž, ampak tudi, da jo *razveljavljamo*. In tu sledi bržčas najbolj delikaten poudarek: eno je vse to, kar smo razvijali in izpostavili, vedeti, drugo pa je to, kar vemo, dejansko izvajati oziroma v skladu s tem ravnati. Ali rečeno v jeziku Pierra Bourdieuja: eno je proizvajati diskurze o praksi (govoriti o resnici, govoriti o laži, deklarirati resnico, biti proti laži), drugo pa je proizvajati prakso v praksi (govoriti resnico, razveljavljati laž oziroma da se govor o tem, da smo proti laži, dejansko tudi izvaja v praksi). In tu se namesto odgovorov prej pojavijo vprašanja. Kakšno pozicijo zavzeti? Kaj je pravi odziv na odprto laž? Kako se zoperstaviti transparentni manipulaciji? Je zgolj uvid v to, da smo priča nastajanju manipulacije, dovolj? Je stalna refleksija tega, da *laži* tako rekoč »etnografsko« prisostvujemo znotraj njenega lažisveta in lažilogike, sploh kakšen garant izboljšanja sobivanja? Je vztrajanje pri dejstvih kot »staromodni drži« res upravičen očitek postresničarjev? Je zagovarjanje avtoritete resnice v postresničnem svetu res zgolj še oblika prežitkarskega anahronizma in moralnega konservativizma resničarjev? Bi morali odprtim lažnivcem in transparentnim manipulatorjem res biti hvaležni za to, da nas ne prinašajo okoli zahrbtno, ampak kar naravnost? Bi morali res pozdraviti to, da se postkomunikacijsko nezavedno odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev vsiljuje kot spontana in avtentična verzija zavednega v najresničnejši obliki? Bi morali biti res pomirjeni s pričo zaznav, da celo odločnim kritikom Trumpovega in trumpovskega laganja in manipuliranja v vsakodnevnih praksah laganje in manipuliranje na trumpovski način ni nujno tuje? Bi nemara morali z lažnivci in manipulatorji sočustvovati, ko sami glasno izražajo skrbi, ogorčenost ali zgroženost nad lažmi in manipulacijami drugih?

To so vsekakor umestna vprašanja, a pri iskanju odgovorov nanje se je treba nujno izogniti temu, da nam jih na pladnju servirajo tisti, ki »dobrobiti« postresničnega sveta najbolje proizvajajo ali izkoriščajo sami. Odprti lažnivci in transparentni manipulatorji nas silijo v vedno bolj aktivno pripovedovanje resnice, stalno demantiranje laži, dosledno popravljanje alternativnih dejstev in neobhodno dojemanje tovrstne spontanosti in avtentičnosti kot nasilnosti. Vse to pa ni samo neprijetno,

ampak tudi izjemno naporno in izčrpavajoče početje. Če pa normaliziramo takšne ekscesne prakse, moramo vedeti, da s tem normaliziramo tudi družbeno nevzdržnost in nasilnost teh praks. Če sprejmemo »neposrednost«, »avtentičnost« in »spontanost« takšnih odnosov, potem smo sprejeli tudi surovost, vulgarnost in primitivnost v odnosih. Rešitve v boju proti odprtim lažnivcem in transparentnim manipulatorjem zatorej niso nič kaj dosti drugačne od tistih, ki se jih priporoča za boj proti običajnim zvijačam, ukanam in zahrbtnostim v medosebnih odnosih: 1) *opazovati*, 2) *identificirati*, 3) *analizirati*, 4) *blokirati* (nasprotovati, razveljavljati, zavrniti) in 5) *ravnati drugače* (tj. delovati nelažnivo/protilažno in nemanipulativno/antimanipulacijsko) – to so še vedno edina orodja, ki so nam na voljo v svetu čedalje bolj razraščajočih industrij laži in manipulacij, četudi so učinki njihove rabe morebiti kratkotrajni in minorni. Za lažje osmišljanje in opolnomočenje aktivne rezistentne drže do obravnavanih praks predlagamo mikrosociološki model rezistentnega soočanja.¹¹ (Sl. 5) Model ni le rezultat pričujočega sociološkega analitskega motrenja pojava in uvidov naše anketne raziskave, čeprav so nas slednji morda najbolj spodbudili k njegovi izdelavi, ampak je predvsem posledica veliko daljšega avtoetnografskega soočanja z odprtimi lažnivci in transparentnimi manipulatorji.

Predlagani model predstavlja dinamičen prikaz petfaznega procesa rezistentnega soočanja z ekscesno nevzdržno lažjo in obsceno transparentno manipulacijo. Prve tri faze (opazovanje, identificiranje, analiziranje) zahtevajo aktiviranje kognicije (torej *logosa*), četrta faza (blokiranje) terja reaktivno mobiliziranje korajže (torej *pathosa*), peta faza (drugačno ravnanje) rabi (avto)refleksivno konstituiranje pokončnosti (torej *ethosa*) za samozaščitno ravnanje, ki se realizira kot redna nelažniva in protilažna ter trajna nemanipulativna in antimanipulacijska dispozicija individualnega agensa tudi v habitusih, ki so kolektivno visoko ali celo alarmantno predisponirani za laž in manipulacijo. Vse faze so konstitutivnega pomena za uspešno izvedbo rezistentnega soočanja v intersubjektivni situaciji, a vendarle želimo dve posebej izpostaviti oziroma jima podeliti poseben poudarek. Druga faza je najključnejša za poimenovanje pojava, četrta faza pa najdelikatnejša za socializacijo pojava, saj neobhodno vpliva na usodo razmerja. Identifikacija oziroma detekcija odprte laži in transparentne manipulacije ni sociološki paradoks, čeprav se tako kaže, saj je tudi tisto, kar se kaže kot »očitno« oziroma »razvidno« v medčloveških odnosih, v resnici treba identificirati, torej ustrezno poimenovati in razvrstiti. To je predpogoj za analizo in morebitno intervencijo v smislu blokade pojava. Seveda je faza analize neobhodna, saj pomaga oblikovati ključne informacije, s pomočjo katerih je mogoče preučiti smiselnost reakcije in predvideti uspešnost potencialne blokade. Drugače rečeno, analiza je potrebna, da blokada ni narejena iz slabe parrhesiastične igre, ampak na podlagi premišljene, preudarne in odmerjene parrhesie. Blokada, naj bo ta neposredna in takojšnja ali posredna in naknadna, je dejansko izvedba rezultata analize.

¹¹ Model je strukturno pravzaprav zmes dveh drugih znanih modelov, in sicer se konceptualno napaja v modelu starogrškega retoričnega trikotnika in modelu ukodiranja/odkodiranja britanskega sociologa Stuarda Halla.

Sl. 5 Shema:

Model rezistentnega soočanja

Ob tem velja dodati, da procesualna narava modela ne predpostavlja le napredovalne aktivacije (da), ampak tudi nazadovalno oziroma povratno (ne). Med tretjo in četrto fazo se vzpostavi situacija, v kateri se oblikuje odziv za nadaljevanje procesa (blokado) ali vrnitev v njegovo začetno fazo (opazovanje). Med četrto in peto pa imamo opravka s situacijo, ko se na ravni samoodziva ponovno odloča, in sicer v treh smereh: v smeri dominantnega, preferenčnega, predestiniranega delovanja v odnosu (da), v smeri pogajalskega, kompromisnega, delno konformnega delovanja v odnosu (ne/da) in v smeri opozicijskega, alternativnega, avtonomnega delovanja v odnosu (ne). Prvi tip samoodziva nas vrača na začetek procesa, drugi tip praviloma regresira na raven odziva, šele tretji tip pa omogoča vzpostavitev ravnanja, ki se na ravni izvedbe, ne le diskurza, odmakne od ekscesne prakse. Odziv (usmerjen navzven, torej v razmerje z drugimi) in samoodziv (usmerjen navznoter, torej v razmerje s seboj) sta ključni relacijski točki, saj na nek način odločata o kontinuiteti ali diskontinuiteti aktivnega procesa soočanja. Toda zdaj sledi analitsko bistvo modela: čeprav se odziv praviloma manifestira zunanje, v resnici ni nujno verodostojna točka preverbe (ne)lažnive in protilažne oziroma (ne)manipulativne in antimanipulacijske dispozicije družbenega agensa. Ne pozabimo: tudi notorični lažnivci in sistematični manipulatorji so zmožni uprizarjati odziv blokade laži in manipulacij drugih, s čimer dajejo vtis, da se družbeno sami pozicionirajo proti tovrstnim družbenim

agensom in njihovim praksam. Pozicija proti laganju in manipuliranju se torej ne more preverjati na ravni reakcije, torej v fazi blokade (ta se v okviru performativnega režima izrekanja realizira le na ravni diskurza o praksi, ne na ravni izvedbe prakse), saj lahko družbeni agens to dejanje zlahka fingira, mistificira ali potvori, torej prevede v spektakel navideznega potrjevanja identitete protilažnivca (fingirajoč vlogo neložnivca) ali antimanipulatorja (fingirajoč vlogo nemanipulatorja). Ta pozicija in povezava se lahko dejansko preveri šele na ravni refleksije, torej v zadnji fazi (ta se v okviru prakseološkega režima izrekanja šele realizira na ravni izvedbe prakse). Skratka, samoodziv, ki predhodi in hkrati vzpostavi zadnjo fazo, je resnično in dejansko validacijsko mesto preverjanja verodostojnosti opravljenega celotnega procesa, vključno z njegovo najbolj triumfalno ali konfliktno manifestacijo v uprizoritvi blokade. Šele samoodziv, ki vodi v drugačno ravnanje, za nazaj legitimira in avtentizira družbeni smisel in pomen rezistentnega soočanja v obliki blokade in lahko posledično postane relativno zanesljiv barometer družbene konstitucije in pozicije dejanj družbenih agensov. Ali če ponovimo lucidne besede sociologa Tadeja Praprotnika, izrečene na nekem nedavnem akademskem forumu, model, ki je pravzaprav model *rezistentne komunikacije*, transformativno signalizira, da pred slabimi dejanji drugih ne moremo ubežati, lahko pa pred lastnimi slabimi dejanji. Model torej sugerira mehanizem osmišljanja tega, kako lahko kot družbeni agensi, torej kot agensi medčloveških razmerij, avtolegitimirajoče formiramo in organiziramo individualne dispozicije za rezistenco v partikularnih intersubjektivnih situacijah. Zavedati se je treba, da tudi takrat, ko ravnamo kot posamezniki v konkretnih situacijah, v resnici ravnamo kot družbeni agensi.

::5. ZAKAJ BRANITI IZVOTLJENO?

Uvodoma smo najprej problematizirali ohranjanje, širjenje in akomodiranje trumpovskih paradigem laganja in manipuliranja v družbi po koncu Trumpovega predsedovanja. Na podlagi te izhodiščne problematizacije smo prek sociologije trumpizma vstopili v mikrosociološko teoretizacijo odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev kot specifično relacijsko socializiranih, mobiliziranih in integriranih družbenih agensov, ki svoje ekscesne laži odprto postavljajo na oder svoje osebe, obscene manipulacije pa nediskretno postavljajo predse, ko vstopajo v razmerja z drugimi. Vezano na ugotovitve sociologije trumpizma, ki ne puščajo dvomov glede Trumpa kot nespregledljivega medijskega in političnega dejavnika ekscesnega laganja in obscenega manipuliranja v medijski in politični kulturi 21. stoletja, smo nato predstavili rezultate ankete, izvedene med zamejeno študentsko populacijo. Ključna in relevantna povezava med izhodiščno problematizacijo in rezultati ankete, ni v še eni potrditvi videnja Trumpa kot lažnivca in manipulatorja, kar bi nemara lahko iz te povezave najprej razbrali, ampak v nečem drugem, namreč v tem, da se je Trump kot medijsko posredovani lik laganja in manipuliranja že povsem uspešno družbeno kloniral, reproduciral, multipliciral in akomodiral v naših

medčloveških odnosih. Tisto, kar iz anketnih podatkov še sledi in se nemara kaže kot še ključnejše in morda alarmantnejše, pa je uvid v nezmožnost, nepripravljenost, neopremljenost oziroma neopolnomočenost ljudi za oblikovanje ustreznih odzivov in odgovorov na prakse odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev. Iz rezultatov ankete morda eksplicitno ne sledi stališče proti laganju in manipularanju, ga pa rezultati precej indikativno, četudi implicitno sugerirajo, če ne že kar zahtevajo. Še več, rezultati ankete sugerirajo, da razumevanje in doživljanje odprtih laži in transparentnih manipulacij kot škodljivih družbenih praks, ki nižajo verodostojnost intersubjektivnih družbenih pozicij kot vzajemno prepoznanih in pripoznanih subjektivnih pozicij v medčloveških razmerjih ter krnijo ali kar rušijo zaupanje med ljudmi, preprosto ni (več) dovolj, da opozorimo na problem. S tem problemom se moramo dejansko začeti v medčloveških odnosih aktivno soočiti in to na način oblikovanja komunikacijskih in odnosnih rezistenc. Zmožnost soočanja z ekscesno odprtimi lažnivci in obsceno transparentnimi manipulatorji se zdi vsaj tako velik in pozornosti vreden problem, kakor je sama zmožnost prepoznavanja in identificiranja tovrstnih praks.

V prispevku smo se skozi mikrosociološko teoretizacijo delovanja odprtih laži in transparentnih manipulacij kot postetičnih in antičetičnih trumpovskih pojavov le mestoma sklicali na moralnost ali etičnost kot princip univerzalizacije, ki omogoča sožitje v družbi. Rekli smo že, da so odprti lažnivci in transparentni manipulatorji izvotlili nekdanji »paradoksní temelj morale« (Bourdieu 2019, 183), ki je dajal določene rezultate, četudi so se lažnivci in manipulatorji nanj zgolj zaigrano sklicevali ali morali ustvarjati (vsaj) vtis spoštovanja univerzalizacijskih načel, pravil in norm. Nelagodje v zvezi s tem, da bi vztrajanje pri agensih »s kar najbolj univerzalnimi logičnimi in etičnimi dispozicijami« (Ibid., 187) v sociološki analizi proizvedlo moralizem, je bržčas dokaz več, da je odprtim lažnivcem in transparentnim manipulatorjem – prav kot specifično socializiranim družbenim agensom, katerih dispozicije najboljše služijo temu, da se uzurpirajo univerzalizacijski temelji družbe, erodirajo kolektivne moralne pokrajine in uveljavijo postetični standardi – bilo predolgo časa dano nemoteno uživati v odsotnosti resne etične kritike in jasne moralne obsodbe tudi s strani humanističnih in družbenih znanosti. Strah, da v tej akademski kritiki in obsodbi morebiti izpademo moralistični, najbrž že ne more biti razlog, da pojava ne bi pripeljali nazaj v red etike. Zavračanje, ne pa prenašanje odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev v medčloveških odnosih, je tista oblika družbene ozaveščenosti, streznitve ali pač razčaranja, ki »ne vodi nujno v moralizem čistega namena, ki se ukvarja izključno s polaščanjem univerzalnosti« (Ibid., 185), ampak pravzaprav oblikuje temelj, s katerega se kot relacijski družbeni agensi sploh lahko vsakokrat v vsakdanjih situacijah verodostojno (še) opremo na etiko in skličemo (tudi) na etiko.

Mar ni kvalitetno sožitje v družbi tisto, zaradi česar je vredno braniti izvotljeno? V skladu s predlaganim modelom in predhodno tematizacijo nam ne preostane nič drugega, da dosledno in verodostojno *kultiviramo dispozicijo* in *branimo pozicijo*

proti brezobzirnemu laganju in škodljivemu manipuliranju, pa četudi se kdaj pa kdaj pri tem znajdemo, ne po lastni volji ali izbiri, na istem bregu reke skupaj z glasnimi lažnimi branilci resnic in vsiljivimi »anti«manipulativnimi pozerji. Odprtih lažnivcev in transparentnih manipulatorjev nam ni treba ne demonizirati ne monstrizirati, četudi se nam zdijo njihove prakse še tako nasilne, nevzdržne, nevredne in zavržne, pa ne zato, ker bi potrebovali našo zaščito, milost ali sklic na moralni čut, ampak preprosto zato, da sami sebe ne preslepimo in ošibimo za prepoznavo vitalnega življenja njihovih dejanj v zelo vsakodnevnih človeških podobah. Drugače rečeno, odprti lažnivci in transparentni manipulatorji niso transhumane ali posthumane pošasti in spake, ki bi jih bilo treba s kako novoinkvizitorsko vnemo iskati podnevi z lučjo, ampak so v postetični in antietični trumpovski družbi postali dokaj običajni liki naših življenj.

::LITERATURA

- Alterman, Eric. 2020. *Lying in State: Why Presidents Lie – And Why Trump Is Worse*. New York: Basic Books.
- Balmer, Andrew, in Michael Durrant. 2021. »Simmel and Shakespeare on Lying and Love.« V *Cultural Sociology* 15/3: 346–363.
- Barnes, J. A. 1983. »Lying: A Sociological View.« V *Australian Journal of Forensic Sciences* 15/4: 152–158.
- . 1994. *A Pack of Lies: Towards a Sociology of Lying*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Bob, in Jack Goldsmith. 2020. *After Trump: Reconstructing the Presidency*. Washington, DC: Lawfare Press.
- Boissevain, Jeremy. 1974. *Friends of Friends: Networks, Manipulators and Coalitions*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Bourdieu, Pierre. 2018. *Classification Struggles*. Cambridge: Polity Press.
- . 2019. *Praktični razlogi*. Ljubljana: Krtina.
- Breton, Philippe. 2000[1997]. *La Parole manipulée*. Pariz: Éditions La Découverte & Syros.
- Bump, Philip. 2021. »How Important Is Trump to Trumpism?« V *The Washington Post*, 7. 6. 2021. Dostop 4. november 2021. <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/06/07/how-important-is-trump-trumpism>.
- Collins, Randall. 2009. *Violence: A Micro-Sociological Theory* (1. poglavje: The Micro-Sociology of Violent Confrontations, 1–35). Princeton: Princeton University Press.
- Cook, Charlie. 2021. »Prepare for Post-Trump Trumpism.« V *The Cook Political Report*, 21. 5. 2021. Dostop 4. november 2021. <https://cookpolitical.com/analysis/national/national-politics/prepare-post-trump-trumpism>.
- Gorin, Moti. 2014. »Towards a Theory of Interpersonal Manipulation.« V *Manipulation: Theory and Practice*, uredila Christian Coons in Michael Weber, 73–97. New York: Oxford University Press.
- D’Almeida, Fabrice. 2018[2003]. *La Manipulation*. Pariz: Presses universitaires de France.
- Douthat, Ross. 2020. »Is There a Trumpism after Trump?« V *The New York Times*, 7. 11. 2020. Dostop 4. november 2021. <https://www.nytimes.com/2020/11/07/opinion/sunday/is-there-a-trumpism-after-trump.html>.
- Foucault, Michel. 2009. *Neustrašni govor: Izvor zahodne kritične tradicije*. Ljubljana: Založba Sophia.

Opomba

Prispevek je bil pripravljen tekom leta 2021, anketa pa izvedena v oktobru in novembru 2020.

- Frank, Justin A. 2018. *Trump on the Couch: Inside the Mind of the President*. New York: Penguin.
- Gili, Guido. 2001. *Il problema della manipolazione: Peccato originale dei media?* Milano: FrancoAngeli.
- Goffman, Erving. 2014. *Predstavljanje sebe v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Goodin, Robert E. 1980. *Manipulatory Politics*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Hahl, Oliver, Kim Minjae in Ezra W. Zuckerman Sivan. 2018. »The Authentic Appeal of the Lying Demagogue: Proclaiming the Deeper Truth about Political Illegitimacy.« *V American Sociological Review* 83/1: 1–33.
- Hayden, Michael. 2018. *The Assault on Intelligence*. New York: Penguin.
- Kessler, Glenn, Salvador Rizzo in Meg Kelly. 2020. *Donald Trump and His Assault on Truth: The President's Falsehoods, Misleading Claims and Flat-Out Lies*. New York: Scribner.
- Kotnik, Vlado. 2020. »Komunikacija kot manipulacija: Kritika ekonomizma komuniciranja.« *V Monitor ISH XXII/1*: 7–76.
- . 2021a. »The Rise of Transparent Manipulators and Countless Trumps in the Age of Deep Manipulation: What Have They Done to Manipulation?« *V Italian Sociological Review* 11/2: 391–442.
- . 2021b. »Lagati kot Trump: Res govorjenje spontane resnice?« *V Družboslovne razprave/Social Science Forum XXXVII/96-97*: 209–232.
- Latson, Jennifer. 2021. »Verniki v laž.« *V Global*, februar 2021, 74–76.
- Lešnik, Bogdan. 2009. »Svobodni, da storimo, kar se od nas pričakuje.« *V Neustrašni govor*, avt. Michel Foucault, 156–164. Ljubljana: Založba Sophia.
- Mahon, James Edwin. 2006. »Kant and the Perfect Duty to Others Not to Lie.« *V British Journal for the History of Philosophy* 14/4: 653–685.
- McGranahan, Carole. 2017. »An Anthropology of Lying: Trump and the Political Sociality of Moral Outrage.« *V American Ethnologist* 44/2: 1–6.
- Neigh, Scott. 2009. »The Sociology of Confrontation.« *V Upping the Anti – A Journal of Theory and Action* 3: 26. 10. 2009. Dostop 11. november 2021. <https://uppingtheanti.org/journal/article/03-the-sociology-of-confrontation>.
- Pfiffner, James P. 2020. »The Lies of Donald Trump: A Taxonomy.« *V Presidential Leadership and the Trump Presidency: Executive Power and Democratic Government*, uredila Charles M. Lamb in Jacob R. Neiheisel, 17–40. London: Palgrave Macmillan.
- Peristiany, Jean G. (ur.). 1966. *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Praprotnik, Tadej. 2015. »Komplimenti kot govorna dejanja; komu ali čemu jih poklanjamo?« *V Monitor ISH XVII/2*: 97–131.
- Simmel, Georg. 1992[1899]. »Zur Psychologie und Soziologie der Lüge.« *V Georg Simmel Gesamtausgabe in 24 Bänden* (Band 5: Aufsätze und Abhandlungen 1894–1900), uredila Heinz-Jürgen Dahme in David P. Frisby, 406–419. Frankfurt ob Majni: Suhrkamp.
- Szokolczai, Arpad. 2004. »Experiential Sociology.« *V Theoria – A Journal of Social and Political Theory* 103: 59–87.
- Thompson, Derek. 2020. »The Deep Story of Trumpism.« *V The Atlantic*, 29. 12. 2020. Dostop 29. oktober 2021. <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/12/deep-story-trumpism/617498>.
- Warf, Barney. 2020. »Presidential Lies and Post-Truth Geographies.« *V Political Landscapes of Donald Trump*, uredil Barney Warf, 12. poglavje (19 strani). London: Routledge.
- Welty, Gordon. 1996. »Simmel on 'The Lie'.« *V S: European Journal for Semiotic Studies* 7/2: 273–298.
- Zupančič, Alenka. 2002. »Zakaj lažemo iz vljudnosti.« *V Problemi* 40/5–6: 115–132.
- Žižek, Slavoj. 2020. »Slavoj Žižek: Trump's Flexible Relationship with the Truth Made Him More Dangerous Than a Fascist.« *V Rt.com*, 26. 11. 2020. Dostop 8. november 2021. <https://www.rt.com/op-ed/507917-slavoj-zizek-trump-truth>.